

Žena u srednjovjekovnim prikazima

Barišić, Andrea

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:648493>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Andrea Barišić

ŽENA U SREDNJOVJEKOVNIM PRIKAZIMA

Završni rad

Rijeka, 2024.

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI**

Andrea Barišić, JMBAG: 0009092242

ŽENA U SREDNJOVJEKOVNIM PRIKAZIMA

Završni rad

Sveučilišni prijediplomski studij njemačkog jezika i književnosti i povijest umjetnosti

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Barbara Španjol - Pandelo

Rijeka, 31.8.2024.

Ja, Andrea Barišić pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću izjavljujem da sam isključiva autorica završnog rada pod naslovom *Žena u srednjovjekovnim prikazima*, te da u navedenom radu nisu na nezadovoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova.

Studentica

Sadržaj

Sadržaj.....	4
1. Uvod	1
2. Umjetnost kasnog srednjeg vijeka u Europi	2
3. Žena u kasnom srednjem vijeku	4
3.1. Status žena	5
3.2. Prava.....	5
3.3. Brak.....	6
3.4. Obaveze	7
3.5. Ljepota	7
4. Svakodnevica žena u likovnim prikazima	9
4.1 Ženski poslovi	9
5. Plemkinje u likovnim umjetnostima.....	13
5.1. Moda plemićke klase.....	14
6. Redovnice u likovnim umjetnostima	15
7. Utjecajne žene	16
8. Utjecaj književnosti na prikaze žena u likovnim umjetnostima.....	22
8.1. Trubaduri, dame i vitezovi	23
8.2. Likovni primjeri trubadurske poezije.....	26
9. Žene kao čudovišta i mitološka bića	29
9.1 Jednorog i dama	29
9.2 Sirene i harpije	32
9.3. Zmijska čudovišta.....	34
10. Vještice	38
11. Zaključak.....	40
12. Sažetak i ključne riječi.....	41
13. Popis literature	42
14. Popis ilustracija.....	44

1. Uvod

U radu se tematizira žena u srednjovjekovnim prikazima na temelju umjetničkih i književnih izvora. Cilj rada je analizirati načine prikazivanja žena, naglašavajući njihovu važnost, te potaknuti daljnje istraživanje o umjetnosti žena u srednjem vijeku. Istraživanje književnosti, koja je utjecala na likovne umjetnosti u srednjem vijeku, pruža uvid u to na koji su način srednjovjekovni umjetnici i autori koristili prikaze žena kako bi širili određene društvene i moralne poruke. Rad analizira simbolične motive u oblikovanju percepcije žena kroz prikaze viteštva i dama, te prikaza mističnih žena kao čudovišta.

Metodologija rada je uključila pregled stručne literature, analize likovnih djela, članaka, tekstova i iluminiranih rukopisa, na taj način omogućivši uvid u načine prikazivanja žena tijekom srednjega vijeka. Analizom i opisima umjetničkih djela utvrđeni su složeni narativi srednjovjekovnih likovnih prikaza. U ovom radu je najviše korištena osnovna literatura knjiga i enciklopedije. Za utvrđivanje statusa žene, društva i općenito o srednjem vijeku su poslužile knjige: Klapisch – Zuber, Christiane: *A History of Women in the West*; *Povijest 6 Rani i razvijeni srednji vijek* i *Povijest 7 Razvijeni srednji vijek*. Korištene su knjige Umberta Eca, *Povijest ljepote* i *Istorija ružnoće*. Leksikon ikonografije i simbolike zapadnog kršćanstva je bio važan izvor zbog utvrđivanja pojedinih ikonografija.

Za drugi dio teksta koji se bavi o vitezovima, damama, trubadurima, književnosti i čudovištima, najviše su poslužile knjige: Keen Maurice: *Nobels, knights, and men at arms in the Middle Ages*; Wood, Juliette: *Fantastic Creatures in Mythology and Folklore*. Grössinger, Christa: *Picturing Women in the Late Medieval Renaissance Art* i *Hrvatska enciklopedija*. Za ne stručnu literaturu su korišteni internetski izvori koji su popisani na kraju teksta.

Rad se primarno temelji na likovnim primjerima iz razdoblja kasnoga srednjega vijeka, uz pojedine primjere razvijenoga srednjega vijeka u Europi. Konkretnije se odnosi na sjevernjačka područja poput Ujedinjenog Kraljevstva, Belgije, Nizozemske i Francuske, a nešto manje je riječ o Njemačkoj i Italiji. Geografska područja se izabrana s obzirom na izabranu literaturu.

2. Umjetnost kasnog srednjeg vijeka u Europi

Srednji vijek (lat. *medium aevum*) obuhvaća razdoblje u europskoj povijesti između antike i novog vijeka, to jest do renesanse, a traje od 5. pa do 15. stoljeća. Taj se pojam počeo koristiti tek od kraja 17. stoljeća, kada je *leidenski* povjesničar Georg Horn podijelio crkvenu povijest na tri razdoblja, na stari, srednji i novi vijek.¹ Za srednji vijek se koristio naziv „Mračno doba“, a pojam je imao negativnu konotaciju sve do pojave romantizma, kada je bila idealizirana slika srednjovjekovlja. U tom je kontekstu teško precizno odrediti što točno čini srednji vijek tako jedinstvenom epohom. Ono se može promatrati kao historiografski konstrukt koji olakšava razumijevanje cjelokupne slike društva i povijesnih promjena, kulture i gospodarstva, koje se značajno mijenja i razlikuje od svojeg početka pa do kraja srednjovjekovnog razdoblja. Ipak, neki su elementi društvenih odnosa, kao što je feudalizam ili pak utjecaj Katoličke Crkve, ostali gotovo vrlo slični kroz dugi vremenski period. Katolička Crkva nije bila samo duhovno središte, već je bila politička i društvena institucija, a igrala je važnu ulogu u oblikovanju cjelokupnog srednjovjekovnog društva. U srednjem vijeku je učvrstila svoje temelje i na temelju vjerskih doktrina i moralnosti je oblikovala tadašnje društvene norme, a svećenstvo je bilo odgovorno za duhovnu brigu i skrb. Ovo razdoblje je ostavilo duboki trag u povijesti srednjovjekovne Europe, oblikujući time preduvjet za stvaranje nove moderne civilizacije. Srednji vijek je vrijeme različitih kontakata, utjecaja i razmjena između različitih kultura, a obilježava ga složen društveni sustav i razvoj trgovine.²

Umjetnost kasnog srednjeg vijeka predstavlja važan dio europske kulturne baštine, duboko ukorijenjen u kulturnim, duhovnim i društvenim vrijednostima toga doba. Premda je sakralna umjetnost dominirala u srednjem vijeku, svjetovna se umjetnost paralelno razvijala, obuhvaćajući širok spektar raznovrsnih tema, izraza i formi ne religijskih motiva. Unatoč tomu, svjetovna umjetnost nije bila u potpunosti odvojena od religijske, jer su se neki motivi i teme ipak preklapali, a umjetnici, to jest majstori su primali podjednako narudžbe od svjetovnih i od crkvenih naručitelja. Obje vrste umjetnosti su igrale ključnu ulogu u oblikovanju srednjovjekovne umjetničke scene, mada je svjetovna umjetnost pružala umjetnicima veću slobodu izraza,

¹ Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2013-2024. Srednji vijek. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/srednji-vijek> (pristupljeno 11.3.2024.)

² Isto.

omogućavajući im da izađu izvan okvira sakralnih tema. Svjetovna umjetnost je obuhvaćala raznovrsne teme, poput tema iz svakodnevnog života, viteštva i dvorske umjetnosti. Uz to važnost su imali umjetnički obrti, glazba i ples, kao značajan dio dvorske zabave u kojima su uživali plemići i njihovi gosti. Svi ovi elementi su oblikovali cjelokupan dojam umjetnosti u srednjem vijeku.

Iluminirani rukopisi upravo zbog svoje složene dekorativne umjetnosti, te s karakterističnim ilustracijama, raskošnim obrubima i ukrasnim inicijalima, su takvu vrstu rukopisa izrađivali vješti pisari i umjetnici, pažljivo dekorirajući svaku stranicu. Pisari su trebali jako dobro poznavati latinsko pismo i kaligrafiju, a za izradu iluminiranih rukopisa koristio se pergament. Stranice su bile bogato ukrašene cvjetnim i geometrijskim motivima, ponekad i mitskim bićima, koristili su pritom jarke pigmente i zlatne ili srebrene listiće, koji su bili nanoseni kao tanki listovi kako bi se stvorio efekt svjetlucanja i reflektiranja svjetlosti. Iluminirani rukopisi su bili prepuni alegorija i simbola koji su trebali prenijeti dublje značenje. U ranosrednjovjekovnom razdoblju rukopisi su bili liturgijsko - kršćanskog sadržaja, a pisali su se u samostanskim skriptorijima. U kasnom srednjem vijeku su se u rukopisima nalazili različiti vjerski tekstovi, uglavnom Biblija, dijelovi evanđelja i molitvenici, ali su se povremeno uključivala književna djela, klasični tekstovi i različiti kulturni interesi toga doba.³

Minijature ili minijaturno slikarstvo su bile sastavni dio iluminiranih rukopisa, a to su ilustracije manjih dimenzija koje su ukrašavale rukopise, knjige molitvi i slično. One se nalaze uglavnom na početku poglavlja ili nekog odjeljka, te su ilustracije bile popraćene tekstem, iako ispočetka vezane uz liturgiju, u doba gotike su se izrađivale „drolerije“, a to su bili groteskni i satirični prizori koji su preuzimali teme iz suvremenog života, a ujedno je vrlo važan izvor za svjetovnu umjetnost kasnog srednjeg vijeka.⁴

Kasnosrednjovjekovnu umjetnost karakteriziraju narativne scene i prikazivanje ljudskih likova s nepreciznošću u anatomskoj ispravnosti tijela. Često je u likove emocija istaknuta pomoću gesti i izraza lica. No, ono što još karakterizira umjetnost u srednjem vijeku je osjećaj za simetriju,

³ Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/rukopis> (pristupljeno 7.8.2024.)

⁴ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/iluminacija> (pristupljeno 7.8.2024.)

prikazivanja proporcija, simbolizam i jarke boje, dobivene prirodnim putem od biljaka ili životinja. Uz živost boja, svjetlost i osvijetljenje je bilo iznimno važno u srednjovjekovnim prikazima. U kasnosrednjovjekovnoj umjetnosti se također razvija *chiaroscuro*, efekt svjetla i sjene, odnosno kontrast svijetlog i tamnog. Često se te karakteristike podudaraju s drugim umjetničkim stilovima, ali postoje i razlike poput upotrebe ikonografske perspektive, naglašena prvenstveno u crkvenoj umjetnosti, a u svjetovnoj je manje prisutna.⁵

3. Žena u kasnom srednjem vijeku

Kako bismo razumjeli položaj žena i njihov život u srednjem vijeku, važno je poznavati kontekst cijelog srednjovjekovnog društvenog sustava. Ono je bilo organizirano strogim društvenim i ekonomskim strukturama, pri čemu je feudalni sustav bio najčešći oblik uređenja društva. Feudalizam je bio društveni sustav prava i obaveza vezan uz posjedovanje zemlje vazala i gospodara zemlje. Postojala je hijerarhija u društvenoj strukturi, gdje se na vrhu društvene piramide nalazio vladar ili crkva, a ostatak društva se dijelio prema tri glavna staleža koje su činili plemići, slobodni ljudi i seljaci. Plemići, odnosno vlastelini ili viši vazali su upravljali feudima, to jest posjedovali su zemlju, a kmetovi su obrađivali i vršili teške fizičke poslove. Kmetovi su uglavnom bili seljaci, siromasi ili robovi koji su pripadali najnižem društvenom sloju. U okvirima srednjovjekovnog društva, vitezovi su se ubrajali u niže vazale, a slobodnim ljudima su se smatrali obrtnici i sitni posjednici, te svećenstvo koje je imalo veliki društveni utjecaj zbog jačanja Katoličke Crkve. Za većinu ljudi, srednjovjekovni život je bio iznimno težak, s relativno niskim životnim standardom, dok su viši slojevi mogli uživati u boljem životu i luksuzu, a imali su veća prava i bolji socijalni status. Tadašnji srednjovjekovni sustav međusobnih obaveza je osiguravao stabilnost, ali s druge strane je rezultiralo nepravdom nad nižim slojevima društva.⁶

⁵ Eco, Umberto. Umjetnost i ljepota u srednjovjekovnoj estetici. Zagreb. 2007. (a). str. 49-55.

⁶ Cravetto, Enrico. (ur.) Povijest 6. Rani i razvijeni srednji vijek. Europapress holding, Zagreb. 2007. (a). str. 191-195.

3.1. Status žena

Status žena u srednjem vijeku ovisio je o njihovom društvenom položaju i ekonomskoj situaciji. Žene su imale brojne uloge u društvu i mogle su biti plemkinje, vladarice, redovnice, seljakinje, udovice i slično. Bez obzira na kojem su se položaju u društvu nalazile, značajno su doprinosile cjelokupnoj slici srednjovjekovnoga društva.

Plemkinje su imale privilegiraniji status od drugih žena u srednjem vijeku. One su bile nositeljice plemićke kulture i imale su pristup obrazovanju, a samo su neke mogle ne direktno politički djelovati u određenim situacijama. No, njihova sloboda je često bila ograničena obavezama prema obitelji kao i ženama nižih društvenih slojeva. Seljakinje su uglavnom bile siromašne i činile su većinu stanovništva u srednjovjekovnome društvu, a radile su uglavnom na polju i obavljale teške fizičke poslove. Neudane žene su uglavnom odlazile u samostane i posvećivale se redovničkom životu.

Međutim, muškarci su ženama dodjeljivali uloge u društvu, a ovisno o statusu, morale su slijediti pravila ponašanja sukladno njihovom statusu. Bilo je jako teško prijeći iz nižeg statusa u viši, jer su uglavnom žene koje su bile rođene siromašne ostajale siromašne do kraja života.⁷

3.2. Prava

U srednjem vijeku je teško precizno odrediti društvene strukture, prava i međuljudske odnose, prvenstveno zbog ograničenih pisanih izvora i nedostatka dokumentacije. Izvori koji se bave pravima i ulogama žena su u ranom srednjem vijeku gotovo nepostojeći. To je ujedno odraz društvenih i političkih okolnosti toga doba, odnosno način marginalizacije uloga žena u srednjem vijeku. Štoviše, prema kraju srednjeg vijeka, dostupni povijesni i pravni dokumenti omogućuju uspostavljanje detaljnijeg uvida u status, prava i uloge žena, čime se dobiva cjelovitiji uvid položaja žena u tom društvenom kontekstu.

⁷ Klapisch - Zuber, Christiane. (ur.) A History of Women in the West: II. Silences of the Middle Ages. Belknap Press of Harvard University Press, London. 1992. str. 73-77.

Žena u srednjem vijeku je bila podređena muškarcu i društvu toga doba, a uz to je bila prenaplašena muška dominacija, gdje žene nisu imale jednaka prava kao muškarci. Prava žena u srednjem vijeku su varirala ovisno o vremenskom razdoblju, mjestu, regiji i društvenom kontekstu, te činjenici da su se zakonski kodeksi mijenjali kroz vrijeme i nisu sve zemlje koristile ista prava u društvu. Iako su im prava bila ograničena i uskraćena kao što je primjerice pravo na obrazovanje, svaka žena je imala pravo nasljedstva, pravo vlasništva i pravo na brak. Žene iz viših društvenih slojeva su imale viša prava od žena nižih slojeva, čija je uloga najčešće bila ograničena na kućne poslove i brigu o obitelji.⁸

3.3. Brak

Brak je u srednjem vijeku često bio uvjetovan religijskim, društvenim i ekonomskim čimbenicima, te se u većini slučajeva sklapao neovisno o tome je li postojala romantičnu ljubav među supružnicima ili nije. Viši staleži, poput plemićkih obitelji, najčešće su sklapali unaprijed dogovorene brakove, s ciljem održavanja ili poboljšavanja političkog ili financijskog statusa. Sklapanjem braka između plemićkih obitelji osiguravali su se savezi, teritorijalna širenja, a ponekad i politička moć. Sklapanje braka je imalo važnu ulogu u održavanju društvenog statusa, a upravo iz tog razloga su se zanemarivale moguće romantične želje supružnika. Često je upravo to bio razlog značajne razlike u godinama između supružnika, gdje je žena najčešće bila desetak ili dvadesetak godina mlađa od svojega muža. Prag godina za sklapanje braka se mijenjao tijekom vremena, ali djevojčice su se mogle udati s 12, a dječaci s 14 godina.

Kod nižih slojeva društva brak se sklapao iz više razloga, ali jedan od važnijih razloga je bilo poboljšavanje društvenog statusa, te zbog osiguravanja budućnosti obitelji. Postoje i religiozni aspekti koji su utjecali na sklapanje braka među siromašnjima, jer je brak u Katoličkoj Crkvi sakrament.⁹

⁸ Klapisch - Zuber, C. 1992. str. 267-272.

⁹ Klapisch - Zuber, C. 1992. str. 213-216., 223., 226.

3.4. Obaveze

Ženin je doprinos bio neizostavan za funkcioniranje srednjovjekovnoga društva. Iako su često bile ograničene društvenim normama u patrijarhalnoj strukturi, žene su imale važnu ulogu u održavanju ne samo obiteljskog, već i društvenog života.

Naime, ženine obaveze u srednjem vijeku su bile određene društvenim normama i statusom, te ekonomskim uvjetima u kojima su se nalazile. Njezine brojne obveze su najčešće bile vezane i ograničene na tradicionalne kućanske poslove vezane uz obiteljski život, a to je briga o djeci i mužu, rad u kući, održavanje kućanstva, čišćenje, kuhanje i brojne druge obaveze. Briga o domu je jedna od najvažnijih obveza o kojoj se morala isključivo brinuti samo žena, a uz to je bila jako važna uloga odgoj i obrazovanje djece. Često su se ženska djeca obrazovala kod kuće ili u većini slučajeva se nisu niti smjele ili se nisu niti mogle obrazovati. Djeca koja su dolazila iz obitelji viših staleža su imala mogućnosti obrazovanja. No, ženska djeca plemićkih obitelji su bila odvojena od muške djece, te nisu imali isto obrazovanje. Djevojke koje se nisu udavale, najčešće su bile posvećene Bogu i Crkvi, često su bile redovnice, te su sudjelovale u crkvenim službama, vjerskim obredima i molitvi.¹⁰

3.5. Ljepota

Standardizirani ideali ljepote za žene u srednjem vijeku razlikuju se zbog utjecaja različitih kultura, vremenskih razdoblja i općenito prihvaćenom estetikom tadašnjeg puka. Ljepotu kasnosrednjovjekovne žene obilježavala je njezina svijetla put, te je trebala biti, kako opisuju i književnici iz tog razdoblja, sitna, malena, uskog struka i malenih grudi, a osobito naglašavaju kako bi žene trebale imati tanke, delikatne ruke, izduljenih prstiju. Takav opis ruku bi pripadao dami, odnosno ženi aristokratkinji koja ne obavlja težak fizički rad na polju, pa njezine ruke mogu biti glatke i nježne. Tijekom kasnoga srednjega vijeka i renesanse u modi je bio i mali trbuščić kod žena koji je isticao bogatu prehranu, to jest imućnost te obitelji.

¹⁰ Klapisch - Zuber, C. 1992. str. 125-127, 204-213.

Najviše se pozornosti posvećivalo ženinom licu, koje je trebalo biti blijedo, glatko i nježno, s naglašenim tankim obrvama. Osobito je bilo moderno imati visoko čelo i bujnu kosu koja je padala preko sitnih ramena i izduženog bijelog vrata. Ženina ljepota se u srednjem vijeku nije naglašavala samo putem izgleda, već i na osnovu njezina ponašanja, gesta i manira, odnosno uvriježenih pravila ponašanja koja je žena morala poštivati.¹¹

Dobar primjer, koji ilustrira ideal ženine ljepote i kasnosrednjovjekovne mode viših slojeva društva, prikaz je mjeseca travnja iz iluminiranog *Brevijara vojvode od Berryja* (*Les Très Riches Heures du duc de Berry*) nastalog između 1413. i 1416. godine. (Slika 1) U prednjem planu slike prikazani su plemići i plemkinje u razgovoru. Muškarci su odjeveni u dugačke tunike (*houppelands*) s voluminoznim, dugačkim i širokim rukavima, dok su žene odjevene u jednako moderne dugačke haljine i tunike stegnute pod grudima. Postoji sličnost u oblikovanju ovih žena, a to se vidi upravo po toj svijetloj puti, s jako izduženim vratovima i tankim, dugim prstima. Uočljiva su malena lica s visokim čelom i plemićkim pokrivalima za glavu.¹²

Slika 1. Braća iz Limburga, Barthélemy d'Eyck i Jean Colombe, Brevijar vojvode od Berryja, (*Les Très Riches Heures du duc de Berry*), oko 1410., iluminirani rukopis, pergamena, Musée Condé, Bibliothèque, Chantilly, France.

¹¹ Klapisch - Zuber, C. 1992. str. 125-127, 204-213, 156-163.

¹² Westover, Abigail. 2012. Umjetnost kasnog srednjeg vijeka.

<https://historyofeuropeanfashion.wordpress.com/2012/01/07/art-from-the-late-middle-ages/> (pristupljeno 29.6.2024.)

4. Svakodneva žena u likovnim prikazima

U kasnosrednjovjekovnoj umjetnosti, žene su se prikazivale u svim likovnim medijima, na slikama, skulpturama, iluminiranim rukopisima i zidnom slikarstvu. Nisu imale samo dekorativnu ulogu, već su bile aktivni sudionici u prikazivanju vizualnih narativa svakodnevnoga života. Brojni primjeri svjedoče o raznovrsnim ulogama žena, poslovima koje su obavljale, modnim izričajima, ali i simbolici koju su u to vrijeme predstavljale.

4.1 Ženski poslovi

U srednjem vijeku, ženski poslovi su bili vrlo raznoliki i prijeko potrebni za svakodnevni život zajednice o čemu nam svjedoče brojna umjetnička djela i dokumenti. Bile su zadužene za različite aktivnosti u kućanstvu, ali su sudjelovale radom u različitim radionicama i poslovima na polju.¹³ Najbrojniji likovni prikazi žena oslikavaju njihov rad u polju, a najčešće ih nalazimo u iluminiranim rukopisima. Jedan od razloga leži u činjenici da su kasnosrednjovjekovno društvo u najvećoj mjeri činili seljaci, te je poljoprivreda bila temeljni dio gospodarstva. Poslovi na polju su bili raznoliki, a žene su imale značajnu ulogu za vrijeme žetve i berbe, te su vodile brigu i o stoci. Na osnovu likovnih prikaza poznato nam je da su žene uglavnom obavljale sezonske poljoprivredne poslove, poput sijanja sjemena, berbe različitih plodova, žetve usjeva pšenice i slično. Žetva i priprema usjeva su s vremenom postali važni za gradsku tekstilnu industriju. Najčešće je uzgajan lan, korišten za bojanje tkanine ili stolarije.¹⁴

Među mnogobrojnim likovnim prikazima izdvojit ću prikaz mjeseca kolovoza (slika 2) s kraja 14. stoljeća. Na slici su prikazani poljodjelski radovi u polju, odnosno žetva žita u srednjovjekovnoj ruralnoj zajednici. U središtu kompozicije prikazani su berači žita, a zastupljeni su i muškarci i žene. Jasna je podjela poslova između muškaraca i žena. Muškarci koriste kosire i srpove za žetvu, dok žene sakupljaju snopove žita. Odjeveni su u karakterističnu seljačku odjeću, pri čemu žene nose jednostavne haljine prikladne za rad.

¹³ Klapisch - Zuber, C. 1992. str. 292-295.

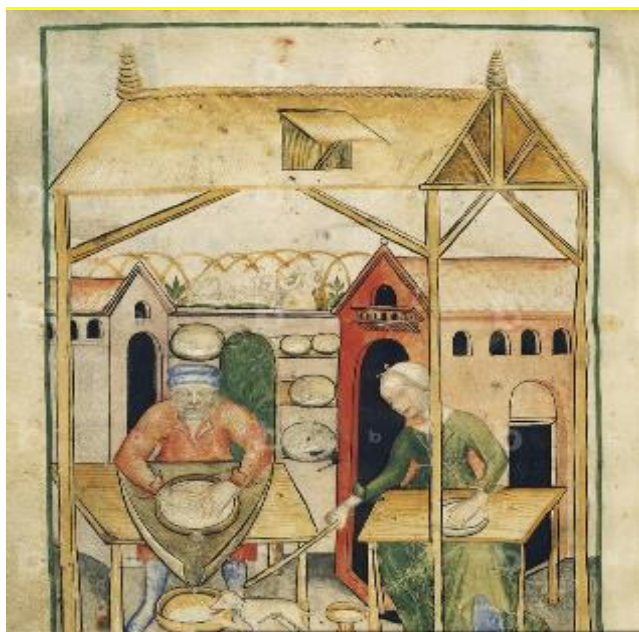
¹⁴ Isto.

Slika 2. Magister Wenceslas. Mjesec kolovoz. 1391 - 1407., zidna slika, Castello del Buonconsiglio, Torre Aquila, Trento. (detalj).

U nekim sjevernjačkim regijama Europe, poput Velike Britanije, Irske i Belgije, stočarstvo i proizvodnja mlijeka bili su iznimno važni. Mužnja, proizvodnja mlijeka, sira i sirnih proizvoda bili su uglavnom ženski poslovi. Većina je žena nastojala pridonijeti obiteljskom prihodu prodajom za gotovinu proizvoda svojeg vlastitog rada. Mliječna proizvodnja se odvijala na manjim seoskim imanjima gdje su se uzgajale krave, ovce i koze. Mlijeko i sirevi su se većinski proizvodili u samostanima. Iako su to bili osnovni prehrambeni proizvodi, oni su igrali važnu ulogu i u trgovini, posebno u regijama poznatim po specifičnim vrstama sireva kao na primjer u istočnoj Švicarskoj.¹⁵ Brojni su prikazi proizvodnje sira. Na nekim primjerima muškarac obavlja teži dio posla miješanja i pripreme sira, a žena obavlja neki lakši posao, kao što je vidljivo na primjeru (slika 3). Minijatura prikazuje proizvodnju sira iz 14. stoljeća. S druge strane, žene su obavljale i teže poslove, što se uočava na primjeru (slika 4).

¹⁵ Isto.

Slika 3. Codex Vindobonensis, Srednjovjekovni zdravstveni priručnik (Tacuinum Sanitatis), Proizvodnja sira, minijatura 14. st., Bibliothèque Nationale de France, Pariz.

Slika 4. Codex Vindobonensis, Srednjovjekovni zdravstveni priručnik (Tacuinum Sanitatis), pergamena, 14. st., Österreichische Nationalbibliothek, Beč.

Tijekom 13. stoljeća na području današnje Belgije nalazilo se veliko središte proizvodnje vune. Predenje, tkanje i šivanje su bile vrlo uobičajene aktivnosti za žene. Za predenje se prvobitno koristilo vreteno i preslica, a tek kasnije u upotrebu dolazi kolovrat. Dakle, žene su mogle raditi u nekim obrtima i zanatima, od kojih su neki mogli biti i obiteljski poslovi, nezavisni proizvođači, članovi nekog ceha ili su bile zaposlenice i primale su plaću.¹⁶

Ilustracija iz *O slavnim ženama (De mulieribus claris)* Giovannija Boccaccia iz 1374. godine (slika 5) prikazuje žene koje predu, češljaju i tkaju vunu. Rade u skupini, koristeći se tradicionalnim alatima i tehnikama za obradu vune. Scena ističe važnost žena u izradi i proizvodnji tekstila, koristeći se tradicionalnim srednjovjekovnim metodama proizvodnje.

¹⁶ Cravetto, Enrico. (ur.) Povijest 7. Razvijeni srednji vijek. Europapress holding, Zagreb. 2007. (b). str. 236-237.

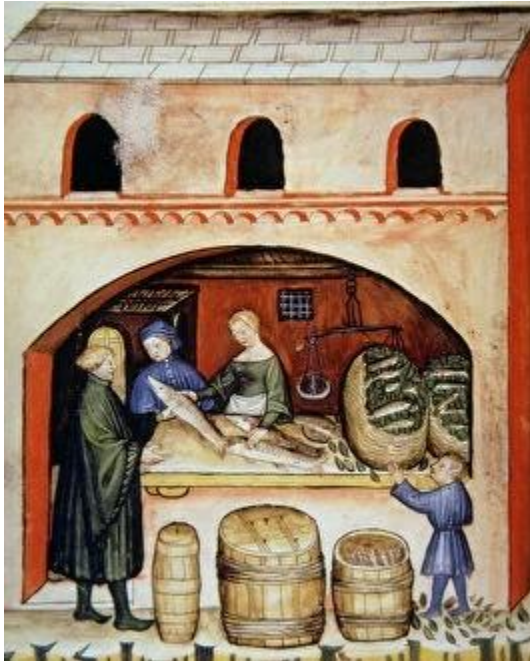

Slika 5. Giovanni Boccaccio, O slavnim ženama (De mulieribus claris), 1374., minijatura, žene predu i tkaju vunu.

Naime, žene se nisu isključivo bavile domaćinstvom ili poljoprivredom, neke gradske žene su bile vrlo aktivne trgovkinje. Trgovale su robom koju su same proizvobile, kupovale ili pak uvozile, što uključuje svakodnevne predmete i prehrambene proizvode. Većina trgovkinja je djelovala samostalno, ali su neke imale ograničene ovlasti poslovanja u svoje vlastito ime. Bile su organizirane u cehove namijenjenima prvenstveno za trgovinu na velike udaljenosti.

U ranom srednjem vijeku trgovina nije bila u potpunosti regulirana, već su pojedine obitelji specijalizirale trgovinu samo za određenu vrstu robe, pri čemu su žene vrlo često morale upravljati trgovinom dok su muševci obavljali kupovinu za svoj obrt na velikim udaljenostima. Evidentno je iz zapisa trgovačkih centara sjeverne Italije već početkom 13. stoljeća kako su žene s vremenom počele sve više baviti trgovinom na velike udaljenosti.¹⁷

¹⁷ Klapisch - Zuber, C. 1992. str. 295-297.

Slika 6. Codex Vindobonensis, Srednjovjekovni zdravstveni priručnik (*Tacuinum Sanitatis*), Žena prodaje ribu, pergamena, prije 1400., Österreichische Nationalbibliothek, Beč.

Na minijaturi (slika 6) iz srednjovjekovnog zdravstvenog priručnika *Tacuinum Sanitatis* iz 14. stoljeća prikazana je ženu koja prodaje ribu. U priručniku su opisani prizori hvatanja ribe, a detaljno je opisano korištenje i pripremanje hrane, ribe i trgovanje u srednjem vijeku.

5. Plemkinje u likovnim umjetnostima

Za razliku od žena nižega društvenoga statusa, aristokratkinje, dame i princeze imale su drugačije uloge i zanimanja. Dame iz plemićkog sloja društva bile su vezane uz društvene protokole, te su sudjelovale u dvorskim ceremonijama, organizirale su različite prijeme i održavale plemićki red. Iako su njihove uloge bile također usmjerene prema tradicionalnim društvenim ulogama, neke su se žene iz viših društvenih slojeva istaknule svojim doprinosima u kulturnim, umjetničkim dostignućima ili su pak utjecale na politiku ili reformaciju vjerskih institucija.¹⁸ Često su morale preuzeti veliku odgovornost za vrijeme odsutnosti svojih muževa, a trebale su biti obrazovane, znati pisati i čitati. Većina njih bila je pokrovitelj umjetnosti. No ipak postoje nedoumice među

¹⁸ Klapisch - Zuber, C. 1992. str. 78-79, 234-235, 269.

povjesničarima oko njihovog djelovanja i uloga. Ne zna se sa sigurnošću koliko je ženina uloga bila velika u to vrijeme i koje je točno poslove obavljala.¹⁹

5.1. Moda plemićke klase

Moda se mijenjala kroz razdoblja i nije bila ista na svim područjima, a najčešće su se modni trendovi širili s dvorova. Plemićka odjeća je bila bogato ukrašena i reprezentirala je društveni status, te se žene višeg društvenog statusa prikazuju u vrlo otmjenoj odjeći koja se razlikovala prema kvaliteti tkanine.

Plemkinje su često bile odjevene u haljine izrađene od skupocjenih materijala poput baršuna i svile, koja je najviše bila proizvedena u Italiji i Španjolskoj i bila je dostupna samo vrlo bogatima. Haljine su bile vrlo dugačke, pune dužine i ponekad su se straga širile u šlep tako da bi se istaknula imućnost. Koristile su jako tijesne steznike kako bi naglasile struk, dok su rukavi mogli biti jako uski ili jako široki, a preko haljina su se nosili različiti ogrtači. Takve haljine se nazivaju *côte - hardie* i bile su u upotrebi još od sredine 14. stoljeća.²⁰

Aristokratkinje su trebale posjedovati vrlo svečanu garderobu prikladnu za svaku prigodu, a uz to su koristile modne dodatke poput nakita, torbica ili šešira kako bi dodatno naglasile svoj društveni status. Međutim najvažniji modni dodatak jesu bila pokrivala za glavu, od kojih su postojala dva glavna tipa, a to su *bourrelet* i žičani veo.²¹ Oba pokrivala za glavu su djelovala prema sličnom principu, tako da su okruglim smotkom tkanine i pomoću igli i žica učvršćivale kosu u rogatom obliku stošca, a imalo je željeni učinak povećanja prividne veličine glave.²²

¹⁹ Isto.

²⁰ The Fashion History Timeline. 2019. Ženska odjeća. 1400-1409., <https://fashionhistory.fitnyc.edu/1400-1409/> (pristupljeno 17.6.2024.)

²¹ Početkom 15. stoljeća se takav tip pokrivala za glavu, odnosno motanje kose u „rogove“ razvio u Engleskoj, a kasnije se proširio na područjima Burgundije i Italije. Kako bi dobile veći volumen frizure na glavi su nosile tanke punjene jastučice *bourrelet* koji se pričvršćivao vezicama, maramama ili žicama.

²² Pendergast, Sara, Pendergast, Tom, Fashion, Costume and Culture: Clothing, Headwear, Body Decorations and Footwear through Ages, vol. 3, Thomson Gale, New York 2004. str. 457-458, 487.

Slika 7. Gospodar Cité des Dames. „Christine de Pizan poklanja zbirku svojih djela francuskoj kraljici, Isabeau od Bavarske.” Knjiga o kraljici Christine de Pizan, oko 1410.-1414. pergamena, The British Library, London.

Na iluminaciji iz Knjige o kraljici Christine de Pizan (slika 7) može se vidjeti upravo primjer odijevanja aristokratkinja. Skupina žena odjevena je u široke haljine vezane ispod grudi i naglašenih širokih rukava, a na glavi imaju karakteristične frizure u obliku rogova. Plemkinje višeg statusa su nosile odjeću izraženijih boja u odnosu na žene nižega statusa.

6. Redovnice u likovnim umjetnostima

Žene su u zrelom i kasnom srednjem vijeku često odlazile u samostane i redile su se iz različitih razloga. Primjerice bježale su od dogovorenog braka, muževa ili siromaštva, a neke su čak bile prisiljene na odlazak u samostan od strane obitelji. Naravno, neke su se žene povlačile u samostane iz vlastitih vjerskih uvjerenja. No, žene koje su htjele otići iz samostana bile su kažnjavane, često su im oduzimali imovinu ili im uskraćivali nasljedstvo, a odlazak iz samostana smatrao se grijehom.

Redovničke zajednice žena su postojale prije 10. stoljeća, te su se žene mogle obrazovati i morale su znati pisati i čitati jer su mnogi samostani služili kao skriptoriji, gdje su se prepisivale knjige i ukrašavali rukopisi. Redovnice su bile posvećene molitvi i Bogu, te radovima i različitim

aktivnostima u okvirima samostanske zajednice, kao što su kuhanje i čišćenje. Bile su podređene strogim pravilima redovničkog života, a morale su obavljati i teške fizičke poslove. Neke su se redovnice bavile i medicinom.²³

Brojni su prikazi redovnica koje liječe bolesnike i obavljaju vrlo zahtjevan i odgovoran posao. Prikaz redovnice (slika 8) kako hrani gubavca u krevetu. Gubavost je bila ozbiljna zarazna bolest u srednjem vijeku i smatrala se Božjom kaznom ili prokletstvom, a oboljeli su često bili izolirani i bilo im je zabranjeno sudjelovanje u društvenom životu. Redovničke zajednice su uglavnom preuzimale brigu o njima i to se smatralo njihovim djelom milosrđa. Još jedan u nizu primjera jesu djela milosrđa (slika 9).²⁴

Slika 8. Nepoznati autor, Žena hrani gubavca u krevetu, iluminacija, 1275. - 1300., Muzej J. Paul Getty, Los Angeles, SAD.

Slika 9. Nepoznati autor, Djela milosrđa, 14. st., iluminacija, Bibliothèque nationale de France, Pariz, Francuska.

7. Utjecajne žene

Tijekom srednjega vijeka su živjele vrlo utjecajne žene koje su svojim djelovanjem ostavile duboki trag u društvu, medicini, religiji, politici ili vojsci. U tom kontekstu valja spomenuti Hildegard iz

²³ Klapisch - Zuber, C. 1992. str. 186 - 191.

²⁴ Isto.

Bingena (1098.-1179.), redovnicu koja je ostavila značajni trag u društvu. Pripadala je redu benediktinki, bila je poznati mistik, a bavila se medicinom. Postala je poznata po svojim teološkim spisima i svojim vizijama. Pisala je duhovne pjesme i bila skladateljica, a njezini su medicinski i prirodoslovni spisi bili iznimno značajni za razvijeni srednji vijek u Europi. Jedan od brojnih prikaza Hildegard je srednjovjekovna iluminacija iz *Liber Scivias* (slika 10), gdje Hildegard ima viziju koju diktira svojim pisarima. Njezini portreti pokušavaju uhvatiti njezinu povezanost s Bogom. Najčešće je prikazana u karakterističnoj odjeći benediktinskih opatica, s dugim crnim ogrtačem bijelih rubova i pokrivalom za glavu.²⁵

Slika 10. Nepoznati autor, *Liber Scivias*, Hildegarda iz Bingena doživljava mističnu viziju i prepričava je redovniku Volmaru, završeno 1151. ili 1152., srednjovjekovna iluminacija, samostan Bermersheim Rupertsberg, Bingen na Rajni, Njemačka.

Katarina Sijenska (1347-1380), bila je dominikanka, crkvena učiteljica i talijanska mističarka, a radila je na mirovnim rješenjima za vrijeme početka raskola crkve, te je postala zaštitnicom Italije, a 1999. godine zaštitnicom Europe. Ikonografija sv. Katarine Sijenske u umjetničkim prikazima uključuje dominikanski habit, krunu od trnja, stigme, te u rukama može držati knjigu ili ljiljan, a

²⁵ Steinz, Marlene Elvira. 2020. Kultur - und Kunstgeschichte der Frau Teil II <https://www.museum-angerlehner.at/b/kultur--und-kunstgeschichte-der-frau-%7C-teil-ii> (pristupljeno 19.5.2024.)

na nekim prikazima se pojavljuje i prsten zbog legende o mističnom vjenčanju s Kristom.²⁶ Neki od simbola prikazuju sveticu s ljiljanom i knjigom u ruci (slici 11).

Slika 11. Sano di Pietro, Sveta Katarina Sijenska, oko 1440-1445, ulje na platnu, Bonnefantenmuseum, Maastricht, Nizozemska.

Ivana Orleanska (1412.-1431.) proglašena je mučenicom i bila je francuska nacionalna heroína, te svetica u Rimokatoličkoj Crkvi. Imala je vizije svetaca i anđela koji su ju potaknuli da pomogne kralju Karlu VII. u oslobođenju Francuske od Engleske okupacije za vrijeme Stogodišnjeg rata. Ona je postala simbol nacionalnog ponosa, pobožnosti i hrabrosti i važna je za povijest Francuske. Njezina ikonografija je nešto složenija, gdje se prikazuje njezin vojni, duhovni i mučenički život. Orleanska je često prikazana u viteškom oklopu kako drži mač i zastavu, a uz nju može biti vojnički konj ili anđeli, te vijenac ruža. (Slika 12) prikazuje sveticu kako drži mač i zastavu različitih simbola.²⁷

²⁶ Steinz, Marlene Elvira. 2020. Kultur - und Kunstgeschichte der Frau Teil II <https://www.museum-angerlehner.at/b/kultur--und-kunstgeschichte-der-frau-%7C-teil-ii> (pristupljeno 19.5.2024.)

²⁷ Isto.

Slika 12. Nepoznati autor, sv. Ivana Orleanska, oko 15. stoljeća, minijatura, pergamena, 16,5 x 14 cm, Grands documents de l'histoire de France, Archives nationales, Pariz, Francuska.

Za vrijeme razvijenog i kasnog srednjeg vijeka postojale su značajne vladarice čiji je utjecaj bio važan za neka područja Europe. Njihovo je obrazovanje bilo jako bitno, a morale su imati prikladne manire sukladno standardima visokog društva. Njima je bila povjerena posebna odgovornost prema svojoj zemlji za vrijeme odsutnosti vladara. Mogle su same birati svojeg muža, što je do tada bilo gotovo pa nezamislivo. Vladari i vladarice su se spominjali kao ravnopravni kraljevski par, a prikazivali su se jednakim veličinama bez isticanja veće važnosti. Jednako su se prikazivali na pravnim dokumentima uz pomoć pečata, na portretima, iluminacijama i skulpturama. Isticalo se njihovo bogatstvo i imućnost s kraljevskim insignijama.²⁸

Jedna u nizu utjecajnih vladarica je bila bizantska princeza Ana Komnena (1083. do 1153./54.), porijeklom iz Carigrada. Kao kćer Aleksija I. i Irene Dukaine bila je visoko obrazovana. Uz nju je važno spomenuti jednu od najutjecajnijih žena srednjovjekovne Europe, a to je Eleonora od Akvitanije (1122.-1204.) koja je kroz svoj život bila vojvotkinja od Akvitanije, kraljica Francuske i kasnije kraljica Engleske. Bila je veliki diplomat i važan pokrovitelj umjetnosti, a uz to je

²⁸ Isto.

sudjelovala u drugom križarskom ratu. Imala je nekoliko brakova i svi su ti brakovi bili zabilježeni i prikazani u brojnim iluminacijama.²⁹

Slika 13. Nepoznati autor, Vjenčanje Luja VII. i Eleonore Akvitanije, 1137. Grandes Chroniques de France, kraj 14 .st., Bodleian Library, Oxford.

Slika 14. Nepoznati autor, francuska škola, Oproštaj Eleonore od Akvitanije, 13. stoljeće, zidna slika, kapela Saint Radegonde, Chinonu, Francuska.

Osim Eleonore od Akvitanije valja spomenuti i Izabelu I. od Kastilje (1451.-1504.), koja je bila kraljica Aragona, kraljica Kastilje i Leóna. Izabela I. uspjela je uspostaviti ravnopravnu vlast sa svojim suprugom Ferdinandom II.³⁰

Christine de Pizan (1364.-1431.) je još jedna u nizu žena koje su imale važnu ulogu tijekom kasnoga srednjega vijeka i rane renesanse. Bila je spisateljica i prva profesionalna autorica, a sačuvana je nekolicina njezinih portreta. Najčešće je prikazivana tijekom samog čina pisanja, a brojni su i prikazi nastali na osnovu simbola preuzetih iz njezinih djela. Jedan od njezinih najvažnijih portreta (slika 15) prikazuje Christine de Pizan u svojoj radnoj sobi kako sjedi i piše. Nalazi se u središtu kompozicije, a odjevena je u jednostavnu plavu haljinu, tzv. *cotehardie*, s pokrivalom na glavi, tzv. *Attor de Gibet* ili *rogati hennin*. Riječ je odjevnom predmetu koji potječe

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

iz Burgundije i Francuske. Njezina je odjeća karakteristična za tadašnje odijevanje aristokracije i naglašavanje plemićkog statusa. Tijekom svojeg života se bavila raznim temama kao što su religija, politika, pa čak i ljubavna poezija, a pisala je u različitim žanrovima. Inspiraciju je crpila iz vlastitog života, a kada se zaredila ostatak svojeg života je provela u samostanu u kojem je izradila velik broj rukopisa u vlastitom skriptoriju.³¹

Slika 15. Christine de Pizan u radnoj sobi za Kraljičin rukopis, c. 1410–1414, f. 4r (Harley MS 4431), The British Library. London, UK.

Naveden je manji izbor primjera žena koje su imale značajnu ulogu tijekom srednjeg vijeka. Naravno postoje i mnoge druge žene jednakih važnosti kao spisateljice, žene koje su se bavile medicinom ili politikom, a njihov je rad bio dosta utjecajan, no zbog obima ovoga rada nisu uvrštene među primjere.

³¹ Kilroy-Ewbank, Lauren. Portraits of Christine de Pizan in The Queen's Manuscript. <https://smarthistory.org/christine-de-pizan/> (pristupljeno 14.5.2024.)

8. Utjecaj književnosti na prikaze žena u likovnim umjetnostima

Kasnosrednjovjekovna je književnost utjecala na umjetnost razdoblja i bila je važan izvor inspiracije umjetnika. Književnost je ponajviše utjecala na estetiku, simboliku, religiozne teme i ikonografiju likova, a vizualni su se prikazi crpili iz raznolikih priča, legendi, mitova, poezije i pjesama koje je stvarala književnost u srednjem vijeku.

Književnost je također bila važna jer je pružala kontekst za proučavanje promjena u percepciji žena i njihovih uloga kroz čitav srednji vijek. Na temelju srednjovjekovne književnosti, žene su se prikazivale u različitim ulogama. Za formiranje različitih ikonografija žena, najviše su se koristili biblijski tekstovi. Žene su mogle poprimiti ulogu svetica ili pobožnih figura, a neke su bile prikazivane kao heroine ili ratnice, poput Judite koja ubija Holoferna. Međutim, najvažnija žena u srednjem vijeku je bila Djevica Marija.³²

U srednjovjekovnoj književnosti se pojavljuju žene sa simboličnom ulogom, a u mnogim književnim djelima se one prikazuju kao različite moralne ili čak filozofske ideje. Jedan od važnih primjera je Beatrice iz Danteove *Božanstvene komedije*. Ona vodi Dantea kroz raj, simbolizirajući tako božansku ljubav, mudrost i put spasenja. Beatrice je postala simbol božanske milosti i idealizirane ljubavi, a mnogi književnici i umjetnici su ju koristili u svojim djelima kao inspiraciju. Većina djela koja su nastala, vezana uz Beatrice, mogu se vidjeti u preraphaelitskim umjetninama, posebice u djelima Dantea Gabriela Rossettija. Njezin motiv se više koristi u umjetnosti tijekom i nakon renesanse, a manje u srednjem vijeku jer je većina samo kopirala *Božanstvenu komediju*. Beatrice preuzima motiv idealizirane i čiste ljubavi. No, ona se nije točno prikazivala prema Danteovim opisima, ali je preuzeta filozofska ideja iza toga.³³

Dante ju opisuje kao iznimno lijepu ženu, čija ljepota nadilazi zemaljske standarde, ima anđeosko lice, ali njezina ljepota nije samo fizička već simbolizira duhovnu i božansku milost i to je ono što književnici i umjetnici preuzimaju u svoja djela u kasnijim razdobljima. Poput iluminirane stranice iz 14. stoljeća s prikazom Dantea kako susreće Beatrice u raju (slika 16) čiji je motiv preuzet iz

³² U tekstu se neće dodatno pojašnjavati ikonografija Djevice Marije zbog prevelikog opsega teme.

³³ Collinsa, Matta. 2015. Dante's Divine Comedy in Late Medieval and Early Renaissance art.

<https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/late-gothic-italy/florence-late-gothic/a/dantes-divine-comedy-in-late-medieval-and-early-renaissance-art> (pristupljeno 19.6.2024.)

Danteove pjesme o raju u Božanstvenoj komediji. Slika je bogata pigmentom, a pozadina ispunjena tamnim nebom sa zvijezdama. Beatrice se nalazi s desne strane u dugoj rozjoj haljini, plave kose s nježnim crtama lica, tankim nosom i obrvama, a oko vrata nosi križ.³⁴

Slika 16. Dante susreće Beatrice u raju, Božanstvena komedija (Divina Commedia), Dante Alighieri, iluminirana stranica koja ilustrira pjesmu o raju, (1265.-1321.), 14. stoljeće, Biblioteca Marciana, Venecija, Italija.

8.1. Trubaduri, dame i vitezovi

Trubadurska poezija među najistaknutijim je književnim izvorima utjecaja na zrelu i kasnosrednjovjekovnu umjetnost, a posebice je utjecala na svjetovnu umjetnost. Trubaduri su bili poznati svjetski zabavljači koji su širili i stvarali svjetovnu liriku i jednoglasan pjev u srednjem vijeku. Riječ je o pet naraštaja pjesnika i glazbenika, djelatnih u Francuskoj južno od rijeke Loire do kraja XI. st. do XIII. st.³⁵

Na početku 12. stoljeća je većina trubadura potjecala iz plemstva i mogli su biti dio visokog plemstva ili pak iz redova viteza. Međutim polovicom 14. stoljeća se ta struktura mijenja, te se

³⁴ Isto.

³⁵ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/trubaduri> (pristupljeno 13.8.2024.)

pojavljaju trubaduri i iz nižih društvenih slojeva. Pojavljaju se instrumentalisti iz redova građanstva i seljaštva, a oni su bili poznati kao žongleri.³⁶ Mnogi su trubaduri bili vitezovi ili angažirani zabavljači na dvorovima i često su uživali u privilegijama visokog društva, a nazivali su se i putujućim glazbenicima. Iako su trubaduri većinom bili muškarci, poznato je da su se, iako rijetko, i žene bavile tom profesijom. Trubadurice su bile poznate pod nazivom *trobairitz* i poznati su dokazi u rukopisima o ženama spisateljicama.

Trubadursko pjesništvo se dijeli na različite tipove pjesama i često su se prenosile usmenom predajom ili su bile zabilježene u pisanom obliku. Trubadurske pjesme i poezija su bili temelj za glazbene kompozicije i inspiracija za brojne umjetničke izraze, kao na primjer za minijature, zidno slikarstvo ili tapiserije. Trubaduri su često putovali od dvora do dvora i u različite zemlje, a na taj način su širili svoj utjecaj.³⁷

Bavili su se raznolikim temama uglavnom za ljubav, viteštvo, politiku i društvene odnose. Prema onome što je ostalo od dokumentiranih trubadurskih pjesama i minijatura, najviše je slikovnih prikaza sačuvano na temelju njihovih ljubavnih pjesama. U slikarstvu, scene najčešće prikazuju dvorski život, slaveći viteške ideale, dok su u središtu kompozicije prikazani trubaduri s glazbenim instrumentima i damama. U pozadini su uglavnom prikazani ljudi kako se zabavljaju, plešu ili pjevaju, a ističu se elementi dvorske umjetnosti.³⁸

Trubaduri ističu ženu i ženski ideal u svojim pjesmama, a žena je odlika časne i nedostižne ljubavi koja je poželjna i to je onda preneseno na vizualne prikaze. Umberto Eco navodi dva tumačenja na temelju kojih su se stvarale pjesme o ženama i veličanje njihovih ideala. Prema prvom tumačenju, izraz „feudalnog poštovanja“, gdje se trubadur, pjesnik ili vitez odnosi s poštovanjem prema svojoj dami. Dama preuzima ulogu gospodara, a pošto je većina dama bila već udata, one postaju nedostupne i poželjne. Prema drugom tumačenju, trubaduri su bili pod utjecajem arapskog mističnog pjesništva, te su imali prezir prema tijelu, naglašavajući time ono duhovno i

³⁶ Isto.

³⁷ Newman, Simon. 2012. Troubadours in the Middle Ages.

<https://www.thefinertimes.com/troubadours-in-the-middle-ages> (pristupljeno 14.5.2024.)

³⁸ Eco, Umberto. 2004. str. 158-166.

neopipljivo.³⁹ Nedostižnost žene je vidljiva na likovnim primjerima jer nema fizičkog dodira između dame i trubadura.

Postoje različiti primjeri trubadurskih pjesmama koje su utjecale na prikaze srednjovjekovne umjetnosti. Eco izdvaja neke od trubadurskih pjesama i likovne prikaze nastale nakon njih. Jedan u nizu primjera je pjesma *Željna i nedostižna*, autora Jaufré Rudela ili pak pjesma iz 12. stoljeća *Pjesnik vazal*, autora Bernarta de Ventadorna. Takve trubadurske pjesme su usko vezane uz srednjovjekovnu umjetnost koja je njihove riječi i misli pretvorila u vizualni dokaz tadašnjeg doba.⁴⁰

Trubaduri su mogli biti i vitezovi koji su se udvarali damama u srednjem vijeku uz pomoć svojih pjesama. Dame i vitezovi su u srednjem vijeku predstavljali vrlo važne likove u društvenoj strukturi, održavajući pri tome idealizirane norme viteštva, ali i plemićkog života. Viteštvo je bilo važno u srednjem vijeku te je predstavljalo dostojanstvo. Viteštvo obuhvaća različite oblike ponašanja i karakteristike koje obilježavaju jednog viteza, a to su hrabrost, poštenje, čast i odanost. Vitezovi su često nosili oklope i vitešku opremu. Bili su poznati po svojim borbenim vještinama, a njihovi životi su uglavnom bili ili su trebali biti posvećeni zaštiti slabijih, izvršavanju viteških dužnosti ili borbi za pravednost.⁴¹

U srednjem vijeku su dvorovi također igrali važnu ulogu i bili središte društvenog i kulturnog života. Dame su predstavljale norme plemićke kulture, služile su kao česta inspiracija za pjesnike i smatrala se zaštitnicom vitezova. Općenito je odnos dama i vitezova bio jako kompliciran u ranom i razvijenom srednjem vijeku. Njihove veze su bile nemoguće, ali njihove ljubavi bi bile vječne. Odnos dame i viteza je predstavljao idealiziranu sliku plemićkog života, a koncept viteške ljubavi je često bio u središtu plemićkog života. Viteška ljubav, to jest ideal ljubavi je bila duboka emocionalna veza između dame i viteza. Na temelju koje su se razvila brojna književna djela kao što su primjerice *Tristan i Izolda* ili na primjer *Priče o Arthuru i Vitezovima Okruglog stola*, te su iz tih djela preuzeti motivi i simboli viteštva u književnosti, ali i u umjetnosti.⁴²

³⁹ Eco, Umberto. 2004. str. 158-166.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Keen, Maurice. Nobles, knights, and men-at-arms in the Middle Ages. The Hambleton press. London. 1996. str. 2-4.

⁴² Keen, Maurice. 1996. str. 21-25.

8.2. Likovni primjeri trubadurske poezije

Jedan od primjera rukopisa koji sadrži ilustracije, poeziju i pjesme njemačkih trubadura poznat pod nazivom *Minnesänger* je *Codex Manesse*. Riječ je o njemačkom rukopisu iz 14. stoljeća, koji se sastoji od 426 listova pergamene pisanih na srednjem visoko njemačkom jeziku (*Mittelhochdeutsch*, 1050.- 1350.),⁴³ a od 1888. godine se čuva u Sveučilišnoj knjižnici Heidelberga.⁴⁴

Na slici 17 prikazani su trubaduri kako sviraju na glazbenim instrumentima, a Heinrich von Meißen, zvan *Frauenlob* sjedi na prijestolju u bogato ukrašenom ruhu iznad trubadura i obraća im se, a u desnom uglu se nalazi njegova dama. Scena prikazuje trubadure kako veličaju damu. Na slici 18 je primjer dvorske scene sa skupinom ljudi u srednjovjekovnim nošnjama, a na donjem dijelu slike je prikazan trubadur kako moli damu da pročita njegovu pjesmu.

Slika 17. Codex Manesse, Heinrich von Meißen (*Frauenlob*), između 1305. i 1315., pergamena, UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 371r, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg, Njemačka.

Slika 18. Codex Manesse, Meister Johannes Hadlaub, između 1305. i 1315., pergamena, UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 371r, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg, Njemačka.

⁴³ Njemački jezik se dijeli na 4 razdoblja nastanka jezika: (750–1050) Althochdeutsch, (1050–1350) Mittelhochdeutsch, (1350–1650) Frühneuhochdeutsch i (nakon 1650) Neuhochdeutsch.

⁴⁴ Universität Heidelberg. Codex Manesse.

<https://www.ub.uni-heidelberg.de/Englisch/allg/benutzung/bereiche/handschriften/codexmanesse.html> (pristupljeno 29.6.2024.)

Na slici 19 je prikazana scena viteza koji je bio trubadur i poklanja pjesmu svojoj voljenoj dami. Scena karakterizira tu nedostižnost, nedostupnost, poželjnost i uzvišenost dame, te ona s balkona kule uzima njegovu pjesmu. Na većini ilustracija *Codexa Manesse* se veliča dama, a to je ujedno klasičan primjer srednjovjekovne iluminacije, koja je bogato ukrašena detaljnim prikazima i najvažnijim elementima, kao što su dama, vitez ili trubadur koji poklanja svoju pjesmu dami, kako bi se ispričala priča.⁴⁵ Slika 20 prikazuje damu koja kruni svojeg viteza, te je uobičajeno vidjeti raznolike viteške simbole poput viteške kacige i oklopa s mačem, konjem i heraldičkim znakovima.

Slika 19. Codex Manesse, Konrad von Kirchberg, između 1305. i 1315., pergamena, UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 24r, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg.

Slika 20. Codex Manesse, Shenke von Limpurg, između 1305. i 1315., pergamena, UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg.

Međutim na slici 21 je prikazana najintimnija scena u *Codexu*, a ona prikazuje dvoje ljubavnika u zagrljaju koje okružuju ruže. U središtu kompozicije se nalaze Konrad von Altstetten, koji je bio

⁴⁵ Eco, Umberto. 2004. str. 158-166.

njemački plemić i njegova ljubavnica koja ga odvraća od hranjenja njegovog sokola. U *Codexu Manesse* su sačuvane tri njegove pjesme,⁴⁶ a scene su skladu Konradovih stihova. Iluminacija se bitno razlikuje od drugih prikaza u *Codexu*, ne iskazuje nedostižnu ljubav plemića i dame, već prikazuje ljubavnike u njihovom zagrljaju.⁴⁷ U tekstu pjesme se ne spominje ono što se prikazuje na slici, kao što je uobičajeno za taj rukopis. Scene su više pojednostavljene kako bi se prikazao simboličan trenutak viteza kako izjavljuje dami ljubav svojom pjesmom. Pjesme se mogu povezati iz konteksta sa likovnim primjerima jer su tekstovi pisani pjesničkim stilom.⁴⁸

*Ich hân mîn herze, Wol dem meien, wol der wunne, Der sumer hât den meien...*⁴⁹
(Ja imam svoje srce, Ako me želiš, ako želiš, Sunce ima moje, hoćeš li i ti...)

Slika 21. Codex Manesse, Herr Konrad von Altstetten, 1320. -1327., UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 249 v, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg.

⁴⁶ Pregled pjesama Konrada von Altstetten. Heidelberg University Library
<https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0001/image.info>

⁴⁷ Volker Mertens, in: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 2. Auflage. Band 4 (1985), Sp. 134 f.

⁴⁸ Karl Bartsch (1886), *Die Schweizer Minnesänger* (Frauenfeld, Huber), s.v. XXIV. Konrad (Kuonrât) von Altsteten, pp. clii–clv with text at pp. 265–269.

⁴⁹ Isto.

9. Žene kao čudovišta i mitološka bića

Iako su žene u srednjem vijeku preuzimale brojne uloge u književnim djelima i umjetnosti, koje su karakterizirale moral ili dobrotu, istovremeno su se prikazivale u mitovima i legendama kao mitološka bića. Naime, srednjovjekovna umjetnost je utjecala na prikaze ljepotica, dama i slično, a na jednak je način su bile prisutne u mitovima i legendama kao mitološka bića.⁵⁰

Često su srednjovjekovne priče služile kao metafore i moralne poruke za edukaciju tadašnjeg puka ili su služile kao zabava i motivacijske priče za borbu protiv zla, isticanje hrabrosti i moralnosti. Ljudi su u srednjem vijeku zapravo vjerovali mitovima i legendama, a mnoga mitološka bića koja su nastala u srednjem vijeku, imaju svoje korijenje nastanka u drugim kulturama i tradicijama, te su se s vremenom mitološka bića, adaptirala u srednjovjekovna vjerovanja. Brojni su opisi mitoloških i stvarnih bića nastalih za vrijeme ranog i razvijenog srednjeg vijeka, a najčešće ih nalazimo u bestijarijima ili rukopisima. Ti izvori svjedoče o srednjovjekovnim uvjerenjima, gdje su čudovišta i heroji činili zapravo ključne elemente naracije.⁵¹

9.1 Jednorog i dama

Bestijari su srednjovjekovni priručnici ispunjeni raznim opisima i ilustracijama stvarnih i izmišljenih životinja, a bili su izuzetno popularni tijekom kasnog 12. i sredinom 13. stoljeća. T. H. White je preveo bestijarij iz 12. stoljeća u kojem je dodatno opisao jednoroga i njegovu simboliku. Postoje i drugi bestijarij i tekstovi poput *Physiologa* koji su se bavili složenijim simbolikama jednoroga i složene povezanosti slike božanskog postojanja čovjeka.⁵²

Jednorog je mitološko biće, koje se spominje i u Bibliji, a prikazuje se u obliku bijelog konja s rogom na čelu, a pokraj njega sjedi dama. Motiv je bio učestali prikaz u srednjem vijeku jer je lov na jednoroga bio jako popularan, vjerujući kako jednorogova krv posjeduje posebne ljekovite moći. No, prema legendi, nijedan lovac ga nije mogao silom uhvatiti, pa su dovodili djevice jer je

⁵⁰ Wood, Juliette. *Fantastic Creatures in Mythology and Folklore. From Medieval Times to the Present Day.* Bloomsbury academic. London. 2018. str. 1-6.

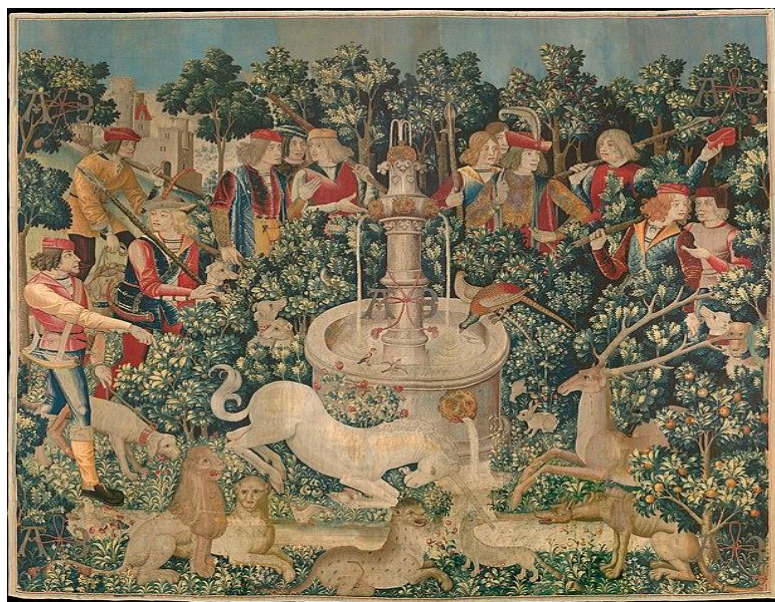
⁵¹ Isto.

⁵² Wood, Juliette. 2018. str. 17-19.

jednoroga privlačila njihova čistoća. Kada bi ugledao djevicu, dotrčao bi do nje i položio svoju glavu na njezino krilo i zaspao, a onda bi ga u tom trenutku lovac zarobio i ubio.⁵³

Prema kršćanskom vjerovanju scena lova na jednoroga zapravo prikazuje scenu Navještenja i Utjelovljenja Krista. Dok ubijanje jednoroga asocira na scenu Raspeća, a lovci simboliziraju grešnike koji traže spasenje. Jednorog ima više simbolika kao što su djevičanstvo, čistoća, tjelesnost i požuda. Redovito je simbol blažene Djevice Marije, sv. Justine iz Padove i sv. Justine Antiohijske jer su one uspjele sačuvati svoje djevičanstvo.⁵⁴

Na tapiseriji s početka 16. stoljeća je primjer lova na jednoroga (slika 22). Scena prikazuje skupinu lovaca kako razgovaraju i traže jednoroga koji se skriva zajedno s ostalim životinjama oko bunara s vodom. Tapiserija je bogato ukrašena i prepuna detalja, a legenda se slaže sa onim što je na tapiseriji, odnosno htjelo se prikazati da je nemoguće uhvatiti jednoroga, ako djevica nije u blizini.

Slika 22. Nepoznati autor, Jednorog nije pronađen, jedna iz serije od sedam tapiserija Lov na jednoroga, oko 1495. i 1505. godine, tapiserija, 378,4 x 368,3 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York.

⁵³ Badurina, Anđelko. *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 2006. V. izdanje. Kršćanska sadašnjost, Zagreb. str. 325-326.

⁵⁴ Isto.

Još jedan u nizu primjera o jednorogu s motivom Djevice Marije se nalazi na slikama 23 i 24. Na iluminiranom rukopisu iz 16. stoljeća je prikaz scene Djevice Marije kako čita knjigu u ograđenom vrtu (slika 23), a približava joj se jednorog. Djeвица se nalazi u središtu kompozicije, a odjevena je u dugu tamno plavu haljinu, smirene geste i s tankom aureolom oko glave, naglašavajući Njezinu svetost. Slika je prepuna različitih simbola kao što su na primjer ograđeni vrt i jednorog koji simboliziraju Marijino djevičanstvo. Na desnoj strani slike se nalazi anđeo Gabrijel kako puše u rog, što simbolizira Navještenje, a dva lovačka psa pored anđela ukazuju na skorašnji dolazak lovaca.⁵⁵

Sličan motiv lova na jednoroga i scenu Navještenja je prikazan na slici Martina Schongauera (slika 24), ali postoji razlika u određenim elementima simbolike. Na primjer skupina pasa oko anđela Gabrijela simbolizira redovnike dominikanskog reda, koji teže milosrđu, miru i postizanju božanske istine kako piše na svitcima, a ne opasnost od lovaca kao na slici 23. Prema opisu slike, Djeвица Marija služi kao zemaljsko utočište mističnog jednoroga, odnosno Krista.⁵⁶

Slika 23. Nepoznati autor, Djeвица Marija čita pored jednoroga, 16. stoljeće, iluminirani rukopis, Grote Greet Book of Hours, Fitzwilliam Museum, Cambridge.

Slika 24. Martin Schongauer, Mistični lov na jednoroga koji predstavlja Navještenje, 1489. godine, ulje na ploči, Muzeij izobrazitel'nykh iskusstv Pushkina (Puškinov muzej likovnih umjetnosti), Moskva.

⁵⁵ Oliver, Elizabeth. 2024. Unicorns in the Medieval manuscripts <http://printedpearls.com/unicorns-in-medieval-manuscripts> (pristupljeno 19.5.2024.)

⁵⁶ Lov na jednoroga – Martin Schongauer. Wikimedia Commons. 2024. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Unicorn_hunt_-_Martin_Schongauer_\(circle\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Unicorn_hunt_-_Martin_Schongauer_(circle).jpg) (pristupljeno 20.5.2024.)

9.2 Sirene i harpije

U srednjem vijeku su postojala vjerovanja o raznim mitološkim bićima koja su živjela u vodi, a najpoznatije su priče o sirenama. Jedna od najstarijih legendi o sirenama potječe iz starogrčke mitologije, u XII. knjizi Homerove Odiseje, a spominju ih i rimski pisci.⁵⁷

Vjerovalo se da je sirena mitološko stvorenje, pola riba i pola predivna žena s dugom kosom i prekrasnim glasom, a mogla je imati i dva repa. Smatralo se da su mamile mornare u smrt i bile su dio mornarskih priča. Sirene su bile povezane uz tradicijske motive u kojem pojedinac ili grupa moraju izvršiti neki zadatak dok sirena i njezina opasnost ne odu s njihovog puta. Najčešće su na grebenima pjevale ili su napadale mornarske brodove i mornare.⁵⁸

Većina simbolike sirena je negativna jer se reprezentira simbol čudovišta, odnosno iskrivljene božanske slike utjelovljenja čovjeka. Prikaz sirene kako drži češalj i ogledalo (slika 25) simbolizira grešnu taštinu sirena, a one postaju motivi požude i iskušenja.⁵⁹ Sirene su se mogle prikazivati pojedinačno ili u skupinama. Dvije ukrasne sirene (slika 26) iz 13. stoljeća služi kao još jedan primjer sirena.

Slika 25. Nepoznati autor, Sirena koja drži ogledalo i češalj, 1633., GKS Bestiarus Engleska. The British Library, London.

Slika 26. Nepoznati autor, Ukrasne sirene, 1275.-1325., Harley MS 4972 f. 20r, The British Library, London.

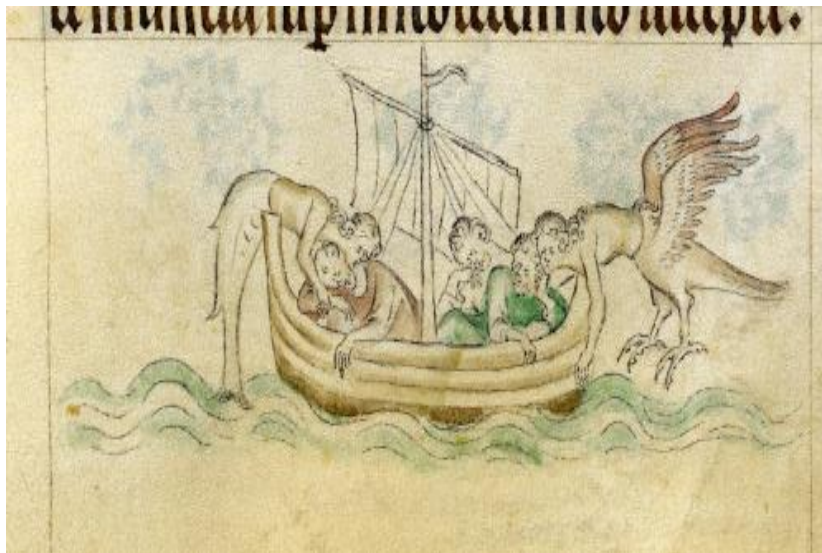
⁵⁷ Wood, Juliette. 2018. str. 51-54.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

Uz sirene se javlja i harpija, krilato hibridno biće u obliku ptice sa ženskom glavom. Harpije utjelovljuju oluje i nevrijeme na moru. Prikazivala se kao polu ptica i lijepa žena s kovrčavom kosom, ili s druge strane kao ružni demon sa ženskim atributima, i često zajedno s drugim čudovištima.⁶⁰

Primjer prikaza sirene i harpije (slika 27) kako zajedno napadaju usnule mornare na bordu je dokaz kako su se mitološka bića mogla prikazivati zajedno. Na slici su prepoznatljivi njihovi atributi, odnosno sirenin rep i krilato stvorenje.

Slika 27. Sirena i harpija napadaju usnulu posadu broda, u Psalteru kraljice Marije, Engleska, 1310. – 1320., Royal MS 2 B VII , f. 97r, The British Library, London.

Postoji nekolicina primjera harpije s drugim čudovištima kao što prikazuje iluminacija iz 14. stoljeća (slika 28). Harpija se nalazi s lijeve strane u obliku žene i polu ptice, dok se s desne strane se nalazi kentaur u obliku žene i polu konja. Obje su prikazane kao jako lijepe žene s nježnim crtama lica i svijetle kose, a boje su živahne u kontrastu s narančastom pozadinom.

⁶⁰ Wood, Juliette. 2018. str. 55, 93-94.

Slika 28. Nepoznati autor (francusko – flamanskog porijekla) Harpija i kentaur (detalj) u bestijariju, 1278.–1300., tempera boje, pero i tuš, zlatni listići i zlatna boja na pergameni, Ludwig XV 4, fol. 81v, J. Paul Getty Museum, Los Angeles.

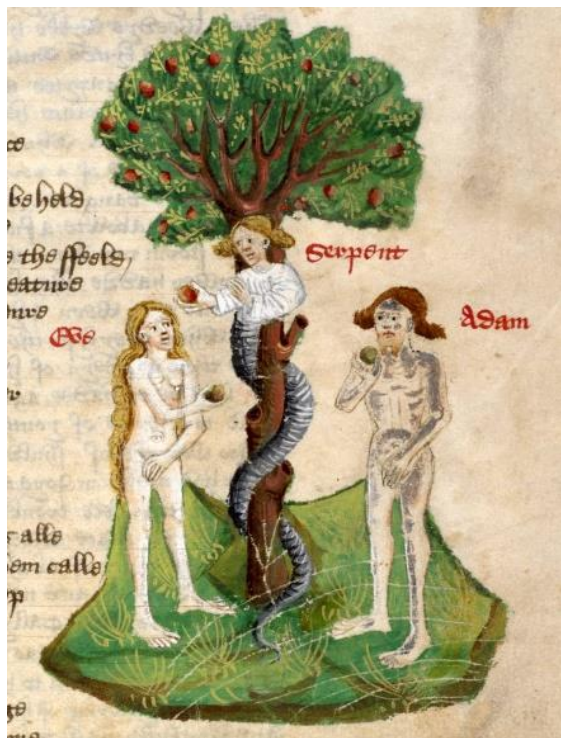
9.3. Zmijska čudovišta

U srednjovjekovnoj umjetnosti nema puno prikaza zmijolikih čudovišta, većina je zastupljenija u kasnijim razdobljima, ali se puno više pisalo o njima u srednjem vijeku. Mnoga poznata čudovišta su preuzeta iz grčke i rimske mitologije, a najviše je utjecala Biblija. Pri tome je scena Iskušenja Adama i Eve u Rajskom vrtu jedno je od neprepoznatljivijih motiva u religijskoj tradiciji. Zmija se opisuje kao simbol lukavstva i grijeha, a njezin je motiv preuzet u ženskoj formi.⁶¹

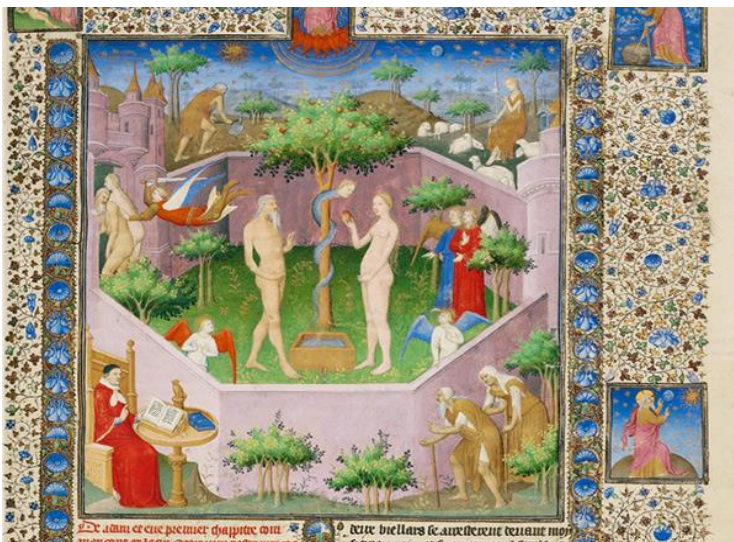
Scena Iskušenja (slika 29 i slika 30) se odvija u Edenskom vrtu, gdje se nalaze Adam i Eva, a između njih je stablo oko kojeg je obavijena zmija s glavom žene. Srednjovjekovne slike prikazuju trenutak kada zmija sa ženskom glavom nagovara Evu da zagriže plod, simboliziran jabukom, s Drveta spoznaje dobra i zla. Zmija ima glavu žene i izražen osmijeh koji nagovještava zavođenje, a ono predstavlja personifikaciju iskušenja koje je Eva doživjela. Drugim riječima, Eva, to jest žena, je predstavljala simbol zmije, zavođenja, iskušenja i zla, jer se nije mogla oduprijeti sotonu. Ovakva ikonografija je duboko utjecala na razvitak kasnosrednjovjekovne umjetnosti, gdje su zmijolika čudovišta sa ženskim karakteristikama postala simboli dvosmislene ženske prirode, zavodljivosti i opasnosti. Na temelju toga su nastale brojne poveznice zmije i žene i zmijolikih čudovišta sa ženskom glavom.⁶²

⁶¹ Campbell, Joseph i Moyers, Bill. *The Power of Myth*. 2011. Knopf Doubleday Publishing Group, SAD. str. 51-53, 55-58.

⁶² Grössinger, Christa. *Picturing Women in Late Medieval and Renaissance Art*, 1997. Manchester University Press, Manchester. str. 9.

Slika 29. John Lydgate, Adam i Eva iz „The Fall of Princes”, 1450. - 1460., iluminirani rukopis, The British Library, London.

Slika 30. Boucicaut Master, Iskušenje Adama i Eve (detalj), oko 1415., O sudbinama slavnih ljudi i žena (Concerning the Fates of Illustrious Men and Women), Ms. 63, fol. 3., Paul Getty Museum, Los Angeles.

Mit o Meduzi bio je popularan u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, a preuzet je iz grčke mitologije. Meduza je bila predivna žena koju je Atena iz osвете pretvorila u čudovište sa zmijama

na glavi umjesto kose, a mogla se prikazivati s krilima i kandžama. Pretvarala bi ljude u kamen kada bi ju pogledali u oči.⁶³ Vjerovalo se da Meduza živi na zabačenim, mračnim zapadnim rubovima svijeta, te da je Pegaz⁶⁴ Meduzin i Posejdonov potomak.

Meduza se u srednjem vijeku nije morala isključivo prikazivati sa zmijama na glavi, već je češće bila prikazivana kao obična djevojka s Pegazom simbolom. Iluminacija iz 15. stoljeća (slika 31) prikazuje Meduzu poput okrunjene predivne i mlade djevojke u bogatom ruhu, hvaljene zbog svoje vladarske vještine. Na brodu s desne strane se nalazi Perzej na Pegazu, njezina dva učestala i prepoznatljiva simbola u srednjem vijeku. Slika prati priču, kako Perzej zapravo zavodi mladu kraljicu i krade joj veliku količinu zlata, a to zlato postaje simbol nesreće. Iluminacija je bogato ukrašena realističnim detaljima.⁶⁵

Slika 31. Cas des nobles hommes et femmes, Medusa, 15. stoljeće, iluminacija rukopisa, ms. Français 12420, f. 31r, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Pariz.

⁶³ Wood, Juliette. 2018. str. 136, 146.

⁶⁴ Pegaz je mitološko biće s krilima i slično jednorogu. Njegova je simbolika dvosmislena; s jedne strane negativnu simboliku jer je nastao iz čudovišta i služio je kao Zeusov nositelj gromova i munja, a s druge strane pozitivnu jer je iskopao vrelo posvećeno muzama i zbog toga postao simbol pjesničkog nadahnuća.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024., Pegaz.

<https://www.enciklopedija.hr/clanak/47302> (pristupljeno 20.6.2024.)

⁶⁵ Franco Cosimo Panini, Franco. 2018. Medusa, 15. stoljeće, iluminacija rukopisa, Via Giardini 474/D - 41124, Modena, Italija.

Mit o Echidni je također preuzet iz grčke mitologije u srednjovjekovnu umjetnost i književnost. Mitološko biće za koje se smatralo da je postala majka brojnim čudovištima, a da su njezini potomci zmijske i zmajevi. Opisivana je kao pjegavo čudovište, nalik na predivnu, napola djevojku i napola zmijsku. Zmijolika čudovišta ne moraju uvijek imati negativnu simboliku, ali u većini slučajeva, posebice zmijska ima lošu konotaciju.⁶⁶

Uz nju se spominje mitološko biće Lamija, čudovište koje jede i krade djecu, a proklela ju je Hera. Prikazivana je sa zmijskim atributima, simbolizirajući negativnost i ljudske strahove.⁶⁷ Knjiga o rijetkim mitološkim bićima prikazuje sliku Lamije s opisom (slika 32), a smatrala se čudovištem koje je moglo poprimiti ženski oblik, a vjerovalo se kako napada ljude i siše im krv. Na slici je prikazana kao četveronožna životinja s kandžama na prednjim i kopitima na stražnjim nogama s ljudskom glavom, dok joj je tijelo obavijeno rožnatom ljuskom kao kod zmajeva ili zmijske. Njezina se ikonografija mijenjala ovisno o izvorima i opisima.⁶⁸

Slika 32. Lamija, detalj preuzet iz knjige Topsel, Edward. The History of four-footed beasts and serpents. 1658., str. 353.

⁶⁶ Wood, Juliette. 2018. str. 136, 146.

⁶⁷ Wood, Juliette. 2018. str. 146.

⁶⁸ Slika 30. Lamija, detalj preuzet iz knjige Topsel, Edward. The History of four-footed beasts and serpents. 1658., str. 353.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A_Lamia_Wellcome_L0005336.jpg (pristupljeno 20.6.2024.)

10. Vještice

Tema vještica u srednjem vijeku je duboko ukorijenjena u svijest srednjovjekovnog društva. Fenomen vještica se veže uz tadašnje vjerovanje o čaranju i vještičarenju. Mnoge su žene kroz povijest bile spaljivane, mučene i ubijene pod optužbom da su bile vještice. Iako nisu sve bile vještice, to je bio jedan od načina kako spriječiti nekonvencionalno ponašanje i služilo je kao sredstvo kontrole. Vještice se vežu uz čaranje koje je opet povezano uz sotonu, a čaranje je bilo povezano i uz poganske običaje, te su ljudi u srednjem vijeku imali različita uvjerenja o vješticama.⁶⁹

Od samih početaka se vjerovalo da je bavljenje crnom magijom povezano uz vještice, te se u kršćanskom smislu vjeruje da samo žena može sklopiti brak s đavlom, jer se naglašava seksualnost žene i požuda. Smatralo se da vještice imaju dvosmislene crte lica, odnosno one su mogle biti jako ružne i zatim se pretvoriti u ljepotice. Takva su uvjerenja često dovodila do smrti te žene, naravno zbog sumnje da je bila vještica. Strah od hereze je trajao sve do 14. stoljeća, a do 18. stoljeća se vjerovalo da vještice veličaju đavla, te da sklapaju ugovore s njim i da mu prodaju dušu.⁷⁰ U srednjem vijeku prikazuju na zidnom slikarstvu ili iluminacijama, uglavnom kao negativni likovi povezani s đavlom. Prikazi vještica su se razlikovali, uobičajeno su bile prikazivane kao ružne starice, poprilično demonizirane ili groteskne, dok s druge strane su se vještice prikazivale mladoliko i iznimno lijepe žene uz nekakvu obradu rituala i čaranja uz đavla. Srednjovjekovni prikazi vještica uključuju prizore mučenja i kažnjavanja, a postoji još nekolicina prikaza povezana upravo s temom đavla i smrti, gdje se žene prikazuju uz smrt, kosture, pakao i slično.⁷¹

Treba imati na umu da se o vješticama mnogo pisalo i da o njima ima puno dokaza. Bile one stvarne ili ne, vještice su jedan bitan dio srednjovjekovne mašte koje se mogu pronaći u srednjovjekovnoj umjetnosti.

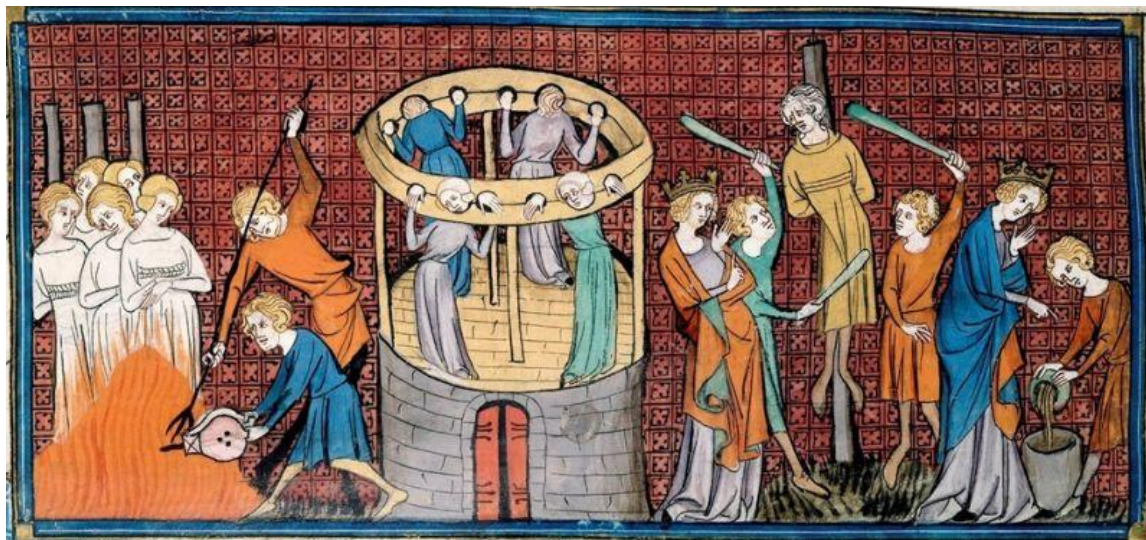
Jedan od primjera mučenja i spaljivanja žena za koje se smatralo da su bile vještice (slika 33), prikazuje u središtu kompozicije zarobljenu skupinu žena kako čekaju svoj red za spaljivanje. Na lijevoj strani kompozicije se nalazi skupina žena koju dvojica muškaraca spaljuju na otvorenoj

⁶⁹ Cravetto, Enrico. 2007. (b). str. 330-331.

⁷⁰ Eco, Umberto. Istorija ružnoće. Akademski platno. Beograd. 2007. (b). str. 202-207.

⁷¹ Isto.

vatri, a na desnoj strani slike se nalazi vještica koju tuku dva čovjeka. Slika je prožeta detaljima i prikazuje stvarne scene i metode mučenja onih koje su svoju dušu dale đavlu.

Slika 33. Nepoznati autor, Spaljivanje vještica, dok su druge držane u zaliham, 14. stoljeće, iluminirani rukopis, privatno vlasništvo Rusije.

Iz samostana Rila u Bugarskoj se nalaze restaurirane freske s prikazima demona kako napadaju i opsjedaju žene (slika 34). Vidi se poveznica između žena i sotone upravo iz vjerovanja kako sotona može napadati samo žene, te je naglašena seksualnost i požuda kod žena.

Slika 34. Nepoznati autor, Demoni opsjedaju žene (detalj), freska, između 13. i 14. stoljeća, samostan Rila, Bugarska.

11. Zaključak

Na srednjovjekovne prikaze žena je utjecalo mnogo aspekata uključujući književnost, mitologiju, utjecaj Crkve i slično, a ovisno o kontekstu, žene su se mogle prikazivati u pozitivnom ili negativnom smislu. Svakodnevan život i status koji su žene imale u tadašnjem društvu je značajno utjecao i na prikazivanje, naročito je svakodnevica i realnost toga doba bio ključan aspekt. Svakodnevni prizori obavljanja različitih poslova jesu uglavnom ravnopravno podijeljeni između muškaraca i žena, a žene su se prikazivale u skladu sa svojim statusom u odgovarajućoj odjeći i okruženju. Žene su bez obzira na svoj društveni status, političku ili društvenu situaciju jednako sudjelovale u stvaranju i oblikovanju kulturnog života i općenito slike srednjovjekovnog života.

Prikazivale su se jako lijepima, a na to je najviše utjecala književnost koja je isticala ženinu vrlinu, moralnu čistoću, dobrotu i pobožnost. Povezivanje ljepote s moralnim osobinama je bilo očekivanje dobrog ponašanja kod žena, a što je žena bila ljepša, to je više pripadala višem društvenom sloju. Lijepo žene su bile izvor inspiracije za srednjovjekovnu književnost, posebice za vitezove i trubadurske pjesme u kojima se naglašava ljepota, nedostižnost i nedodirljivost žena.

Nije sva književnost jednako utjecala na prikazivanje žena lijepima, mnogi mitovi i legende su bili izvori uvjerenja o čudovištima koji su potaknuli na povezivanje žena s negativnim i opasnim. Moglo bi se zaključiti kako je to bila jedna vrsta kontrole društva i žena unutar društvenih okvira, simbolizirajući ženu koja će postati čudovište zbog svoje seksualnosti i tjelesne požude, odnosno prikazivanjem žena u negativnom smislu je zapravo opravdavalo njihovo ograničavanje prava i slobode.

Crkva je imala ključnu ulogu u načinu oblikovanja slike žene u srednjem vijeku. Prikazivanjem svetica, Djevice Marije i drugih pobožnih figura, religija time daje vizualni primjer pobožnosti koja je lijepa jer vodi k Bogu. Odnosno lijepe žene su zapravo izraz duhovne čistoće, a to se htjelo naglasiti. Pošto je srednjovjekovno društvo bilo pod snažnim utjecajem Katoličke Crkve, žene su bile prikazivane kao čudovišta jer su se često povezivale s iskušenjem, požudom i grijehom, pa su demonizirane slike žena služile kao upozorenja o opasnostima tjelesnih želja i odstupanja od društveno prihvaćenih normi. Prikazivanje žena kao čudovišta u srednjem vijeku je proizlazilo iz složenih društvenih, kulturnih i religijskih uvjerenja. Srednjovjekovni prikazi su bili prožeti različitim simbolikama za izražavanje strahova i moralnih upozorenja društvu.

12. Sažetak i ključne riječi

U ovom radu se istražuje kompleksna uloga žena u srednjovjekovnom društvu kroz analize umjetničkih i književnih djela tog razdoblja, a uz to su analizirani primjeri različitih načina prikazivanja žena, poput ljepotica, ružnih starica ili čudovišta. U prvom dijelu rada naglasak je stavljen na opis srednjovjekovnog društva i položaja žena. Kroz analizu likovnih prikaza, rad detaljno opisuje raznolike poslove koje su žene obavljale, od napornog fizičkog rada na poljima ili radova u samostanima, pa sve do delikatnih obaveza plemkinja i utjecajnih žena.

Struktura rada prati logičku raspodjelu tema na dvije veće cjeline. Riječ je o prikazima žena temeljenima na svakodnevnom životu u srednjem vijeku. Drugi dio teksta prati likovne prikaze temeljene na književnosti, pjesništvu trubadura i opisima njihovih dama, popularnim pričama ili mitovima i legendama, gdje su žene nestvarno prikazane poput predivnih žena, čudovišta ili vještica.

Ključne riječi: žena, srednjovjekovno društvo, svakodnevica, ženski poslovi, književnost, čudovišta, vještice

13. Popis literature

1. Badurina, Anđelko. *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. V. izdanje. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006.
2. Campbell, Joseph i Moyers, Bill. *The Power of Myth*. Knopf Doubleday Publishing Group, SAD, 2011.
3. Collinsa, Matta. 2015. Dante's Divine Comedy in Late Medieval and Early Renaissance art. <https://www.khanacademy.org/humanities/renaissance-reformation/late-gothic-italy/florence-late-gothic/a/dantes-divine-comedy-in-late-medieval-and-early-renaissance-art> (pristupljeno 19.6.2024.)
4. Cravetto, Enrico. (ur.) *Povijest 6. Rani i razvijeni srednji vijek*. Europapress holding, Zagreb. 2007. (a).
5. Cravetto, Enrico. (ur.) *Povijest 7. Razvijeni srednji vijek*. Europapress holding, Zagreb. 2007. (b).
6. Eco, Umberto. *Istorija ružnoće*. Akademski platno. Beograd. 2007. (b).
7. Eco, Umberto. *Umjetnost i ljepota u srednjovjekovnoj estetici*. Zagreb. 2007. (a).
8. Franco Cosimo Panini, Franco. 2018. *Medusa*, 15. stoljeće, iluminacija rukopisa, Via Giardini 474/D - 41124, Modena, Italija. <https://www.foliamagazine.it/en/medusa-2/> (pristupljeno 29.6.2024.)
9. Grössinger, Christa. *Picturing Women in Late Medieval and Renaissance Art*, 1997. Manchester University Press, Manchester.
10. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2013 – 2024. *Srednji vijek*. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/srednji-vijek> (pristupljeno 11.3.2024.)
11. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. *Rukopis*. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/rukopis> (pristupljeno 7.8.2024.)
12. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. *Iluminacija*. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/iluminacija> (pristupljeno 7.8.2024.)
13. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. *Trubaduri*. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/trubaduri> (pristupljeno 13.8.2024.)

14. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024., Pegaz. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/47302> (pristupljeno 20.6.2024.)
15. Karl Bartsch (1886), Die Schweizer Minnesänger (Frauenfeld, Huber), s.v. XXIV. Konrad (Kuonrât) von Altsteten.
16. Keen, Maurice. Nobles, knights, and men-at-arms in the Middle Ages. The Hambledon press. London. 1996.
17. Kilroy-Ewbank, Lauren. Portraits of Christine de Pizan in The Queen's Manuscript. <https://smarthistory.org/christine-de-pizan/> (pristupljeno 14.5.2024.)
18. Klapisch - Zuber, Christiane. (ur.) A History of Women in the West: II. Silences of the Middle Ages. Belknap Press of Harvard University Press, London. 1992.
19. Newman, Simon. 2012. Troubadours in the Middle Ages. <https://www.thefinertimes.com/troubadours-in-the-middle-ages> (pristupljeno 14.5.2024.)
20. Oliver, Elizabeth. 2024. Unicorns in the Medieval manuscripts. <http://printedpearls.com/unicorns-in-medieval-manuscripts> (pristupljeno 19.5.2024.)
21. Pendergast, Sara, Pendergast, Tom, Fashion, Costume and Culture: Clothing, Headwear, Body Decorations and Footwear through Ages, 2004., vol. 3, Thomson Gale, New York.
22. Steinz, Marlene Elvira. 2020. Kultur - und Kunstgeschichte der Frau Teil II. <https://www.museum-angerlehner.at/b/kultur--und-kunstgeschichte-der-frau-%7C-teil-ii> (pristupljeno 19.5.2024.)
22. The Fashion History Timeline. 2019. Ženska odjeća. 1400 - 1409. <https://fashionhistory.fitnyc.edu/1400-1409/> (pristupljeno 7.6.2024.)
23. Universität Heidelberg. Codex Manesse. <https://www.ub.uni-heidelberg.de/allg/benutzung/bereiche/handschriften/codexmanesse.html> (pristupljeno 29.6.2024.)
24. Volker Mertens, Die deutsche Literatur des Mittelalters. 1985. Verfasserlexikon. 2. Auflage. Izdanje 4., Sp. 134 f.
25. Westover, Abigail. 2012. Umjetnost kasnog srednjeg vijeka. <https://historyofeuropeanfashion.wordpress.com/2012/01/07/art-from-the-late-middle-ages/> (pristupljeno 29.6.2024.)

26. Wood, Juliette. *Fantastic Creatures in Mythology and Folklore. From Medieval Times to the Present Day.* Bloomsbury academic. London. 2018.

14. Popis ilustracija

Slika 1. Braća iz Limburga, Barthélemy d’Eyck i Jean Colombe, *Brevijar vojvode od Berryja*, (Les Très Riches Heures du duc de Berry) oko 1410., iluminirani rukopis, pergamena, Musée Condé, Bibliothèque, Chantilly, France.

<https://historyofeuropeanfashion.wordpress.com/2012/01/07/art-from-the-late-middle-ages/> (pristupljeno 5.4.2024.)

Slika 2. Magister Wenceslas. Mjesec kolovoz. 1391 - 1407., zidna slika, Castello del Buonconsiglio, Torre Aquila, Trento. (detalj). <https://www.finestresullarte.info/en/works-and-artists/the-cycle-of-the-months-of-torre-aquila-in-the-castello-del-buonconsiglio-an-international-gothic-masterpiece-in-trento> (pristupljeno 5.4.2024.)

Slika 3. Codex Vindobonensis, Srednjovjekovni zdravstveni priručnik (Tacuinum Sanitatis), Proizvodnja sira, minijatura 14. st., Bibliothèque Nationale de France, Pariz. <https://www.moleiro.com/fr/livres-de-medecine/tacuinum-sanitatis.html> (pristupljeno 5.4.2024.)

Slika 4. Codex Vindobonensis, Srednjovjekovni zdravstveni priručnik (Tacuinum Sanitatis), pergamena, 14. st., , Österreichische Nationalbibliothek, Beč. <https://www.photo.rmn.fr/archive/08-502959-2C6NU0JU4EI.html> (pristupljeno 7.4.2024.)

Slika 5. Giovanni Boccaccio, O slavnim ženama (De mulieribus claris), 1374., minijatura, žene predu i tkaju vunu. <https://thedreamstress.com/2014/08/terminology-whats-the-difference-between-worsted-woollen-wool-fabrics/de-mulieribus-claris-weavers/> (pristupljeno 5.4.2024.)

Slika 6. Codex Vindobonensis, Srednjovjekovni zdravstveni priručnik (Tacuinum Sanitatis), Žena prodaje ribu, pergamena, prije 1400., Österreichische Nationalbibliothek, Beč. <https://www.album-online.com/detail/en/MGZmZDAyMA/tacuinum-sanitatis-medieval-health-handbook-dated-before-1400-based-observations-alb1463700> (pristupljeno 16.4.2024.)

Slika 7. Gospodar Cité des Dames. „Christine de Pizan poklanja zbirku svojih djela francuskoj kraljici, Isabeau od Bavarske.” Knjiga o kraljici Christine de Pizan , oko 1410.-1414. pergamena,

The British Library London. <https://fashionhistory.fitnyc.edu/1400-1409/> (pristupljeno 16.4.2024.)

Slika 8. Nepoznati autor, Žena hrani gubavca u krevetu, iluminacija, 1275. - 1300., Muzej J. Paul Getty, Los Angeles, SAD. <https://www.medievalists.net/2018/01/outcasts-prejudice-persecution-medieval-world-comes-getty/> (pristupljeno 9.5.2024.)

Slika 9. Nepoznati autor, Djela milosrđa, 14. st., zidno slikarstvo, Bibliothèque nationale de France, Pariz, Francuska. <https://www.alamy.de/canterbury-werke-der-barmherzigkeit-14jahrhundert-lage-national-library-frankreich-image220149523.html> (pristupljeno 9.5.2024.)

Slika 10. Nepoznati autor, Liber Scivia, Hildegarda iz Bingena doživljava mističnu viziju i prepričava je redovniku Volmaru, završeno 1151. ili 1152., srednjovjekovna iluminacija, samostan Bermersheim Rupertsberg, Bingen na Rajni, Njemačka.

https://academickids.com/encyclopedia/index.php/Hildegard_of_Bingen
(pristupljeno 13.7.2024.)

Slika 11. Sano di Pietro, Sveta Katarina Sijenska, oko 1440-1445, ulje na platnu, Bonnefantenmuseum, Maastricht, Nizozemska.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Catherine_of_Siena_Sano_di_Pietro.jpg
(pristupljeno 12.7.2024.)

Slika 12. Nepoznati autor, sv. Ivana Orleanska, oko 15. stoljeća, minijatura, pergamen, 16,5 x 14 cm, Grands documents de l'histoire de France, Archives nationales, Pariz, Francuska.: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Joan_of_Arc_miniature_graded.jpg
(pristupljeno 12.7.2024.)

Slika 13. Nepoznati autor, Vjenčanje Luja VII. i Eleonore Akvitanije, 1137. Grandes Chroniques de France, kraj 14. st., Bodleian Library Sveučilište u Oxfordu, UK.

<https://medieval-illumination.blogspot.com/2013/04/eleanor-of-aquitaine.html>
(pristupljeno 12.7.2024.)

Slika 14. Nepoznati autor, francuska škola, Oproštaj Eleonore od Akvitanije, 13. stoljeće, zidna slika, kapela Saint Radegonde, Chinonu, Francuska.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Alienor-d-aquitaine_et_jean_sans_terre.jpg
(pristupljeno 12.7.2024.)

Slika 15. Christine de Pizan u radnoj sobi za Kraljičin rukopis, c. 1410–1414, f. 4r (Harley MS

4431), The British Library. London, UK. <https://smarthistory.org/christine-de-pizan/>

(pristupljeno 9.5.2024.)

Slika 16. Dante susreće Beatrice u raju, Božanstvena komedija (Divina Commedia), Dante Alighieri, iluminirana stranica koja ilustrira pjesmu o raju, (1265.-1321.), 14. stoljeće, Biblioteca Marciana, Venecija, Italija. (Izvor: Eco, Umberto. Povijest ljepote. Hena com. Zagreb. 2004. str. 171.)

Slika 17. Codex Manesse, Heinrich von Meißen (Frauenlob), između 1305. i 1315., pergamena, UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 371r, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg, Njemačka.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heinrich_von_Mei%C3%9Fen_\(Frauenlob\),_Minnes%C3%A4nger.png](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heinrich_von_Mei%C3%9Fen_(Frauenlob),_Minnes%C3%A4nger.png) (pristupljeno 20.6.2024.)

Slika 18. Codex Manesse, Meister Johannes Hadlaub, između 1305. i 1315., pergamena, UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 371r, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg, Njemačka.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Johannes_Hadlaub,_Minnes%C3%A4nger.png (pristupljeno 29.6.2024.)

Slika 19. Codex Manesse, Konrad von Kirchberg, između 1305. i 1315., pergamena, UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 24r, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg, Njemačka. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Manesse-Minnes%C3%A4nger_1.jpg (pristupljeno 29.6.2024.)

Slika 20. Codex Manesse, Shenke von Limpurg, između 1305. i 1315., pergamena, UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg, Njemačka.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Shenke_von_Limpurg.png (pristupljeno 29.6.2024.)

Slika 21. Codex Manesse, Herr Konrad von Altstetten, 1320. -1327., UB Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848, fol. 249 v, Universitätsbibliothek Heidelberg, Heidelberg, Njemačka.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Codex_Manesse.jpg (pristupljeno 29.6.2024.)

Slika 22. Nepoznati autor, Jednorog nije pronađen, jedna iz serije od sedam tapiserija Lov na jednoroga, oko 1495. i 1505. godine, tapiserija, 378,4 x 368,3 cm, The Metropolitan Museum of Art, New York, SAD.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Hunt_of_the_Unicorn_Tapestry_1.jpg (pristupljeno 23.4.2024.)

Slika 23. Nepoznati autor, Djeвица Marija čita pored jednoroga, 16. stoljeće, iluminirani rukopis, Grote Greet Book of Hours, Fitzwilliam Museum, Cambridge, UK.

<http://printedpearls.com/unicorns-in-medieval-manuscripts> (pristupljeno 13.7.2024.)

Slika 24. Martin Schongauer, Mistični lov na jednoroga koji predstavlja Navještenje, 1489. godine, ulje na ploči, Muzeij izobrazitel'nykh iskusstv Pushkina (Puškinov muzej likovnih umjetnosti), Moskva, Rusija. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Unicorn_hunt_-_Martin_Schongauer_\(circle\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Unicorn_hunt_-_Martin_Schongauer_(circle).jpg) (pristupljeno 13.7.2024.)

Slika 25. Nepoznati autor, Sirena koja drži ogledalo i češalj, 1633., GKS Bestiarius Engleska. The British Library, London, UK. <https://justhistoryposts.com/2017/03/24/mythical-creatures-medieval-mermaids/> (pristupljeno 20.5.2024.)

Slika 26. Nepoznati autor, Ukrasne sirene, 1275.-1325., Harley MS 4972 f. 20r, The British Library, London, UK. <https://justhistoryposts.com/2017/03/24/mythical-creatures-medieval-mermaids/> (pristupljeno 17.4.2024.)

Slika 27. Sirena i harpija napadaju usnulu posadu broda, u Psalteru kraljice Marije, Engleska, 1310. – 1320., Royal MS 2 B VII , f. 97r, The British Library, London, UK. <https://blogs.bl.uk/digitisedmanuscripts/2023/02/mermaids-sirens-and-alexander-the-great.html> (pristupljeno 25.5.2024.)

Slika 28. Harpija i kentaur (detalj) u bestijariju, 1278.–1300., nepoznati iluminator, francusko-flamanski. Tempera boje, pero i tuš, zlatni listići i zlatna boja na pergamentu, Ludwig XV 4, fol. 81v, J. Paul Getty Museum, Los Angeles, SAD. <https://blogs.getty.edu/iris/the-enchantress-of-the-medieval-bestiarium/> (pristupljeno 25.5.2024.)

Slika 29. John Lydgate, Adam i Eva iz „The Fall of Princes”, 1450. - 1460., iluminirani rukopis, The British Library, London, UK. <https://www.culturefrontier.com/women-in-the-middle-ages/> (pristupljeno 27.8.2024.)

Slika 30. Boucicaut Master, Iskušenje Adama i Eve (detalj), oko 1415., O sudbinama slavnih ljudi i žena (Concerning the Fates of Illustrious Men and Women), Ms. 63, fol. 3., Paul Getty Museum, Los Angeles, SAD. (pristupljeno 27.8.2024.)

Slika 31. Cas des nobles hommes et femmes, Medusa, 15. stoljeće, iluminacija rukopisa, ms. Français 12420, f. 31r, Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Pariz, Francuska. <https://www.foliamagazine.it/en/medusa-2/> (pristupljeno 23.6.2024.)

Slika 32. Lamija, detalj preuzet iz knjige Topsel, Edward. The History of four-footed beasts and serpents. 1658., str. 353.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A_Lamia_Wellcome_L0005336.jpg (pristupljeno 20.5.2024.)

Slika 33. Nepoznati autor, Spaljivanje vještica, dok su druge držane u zalihama, 14. stoljeće, iluminirani rukopis, privatno vlasništvo Rusije.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Torturing_and_execution_of_witches_in_medieval_miniature.jpg (pristupljeno 20.5.2024.)

Slika 34. Demoni opsjedaju žene (detalj), freska, oko 13. i 14. stoljeća, samostan Rila,

Bugarska. <https://www.ornamentalist.net/2012/02/colorful-frescoes-of-rila-monastery.html> (pristupljeno 20.5.2024.)